

XVIII İNCİ YÜZYILDA ÇIKARILAN ADALET-NÂME- LERE¹ GÖRE TÜRKİYE'NİN İÇ DURUMU

Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Devlet otoritesinin zayıfladığı, merkezî idarenin Anadolu ve Rumeli'de hissedilir derecede azaldığı, hükümet yönetiminin taşradaki etkisini kaybettiği zamanlarda, özellikle Anadolu eyaletlerinin, sancak, kaza, kasaba ve hele köylerinde yol kesme, soygun, rüşvet, iltimas ve başka yolsuzluklar alabildiğine yaygın bir hale gelmiş bulunuyordu. XVIII inci yüzyılda bu tip hareketler, şehirlerden köylere kadar, aşiretler ve kabileler de dahil, her yerde görülmekte olup bu yüzden müslüman ve hıristiyan halk büyük bir tedirginlik içerisinde, yarımından ümitsiz bir ömür sürmekte bulunuyordu. Devlet memurlarına hazineden maaş ve görev masrafı ödenmediği için gerek İstanbul'dan görev yerlerine giderken geçtikleri yerlerin halından aldıkları paralar, gerekse atandıkları görev yerlerine yerleştikten sonra yönetim bölgelerine bağlı olan ve hattâ hiç ilgileri bulunmayan yerlere ya kendileri çıkarak, yahut bölükbaşılarını göndererek yaptıkları "devirler" reyanın fakir düşmesine ve perişan olmasına sebep olmaktaydı. Hele merkezden yollanan çok sayıda mübaşirlerin yaptıkları, çoğu kere de gereksiz olan teftişler bir işe yaramadığı, şikâyet konusu davaları halletmediği gibi, halkın daha da çok soyulmasına sebep oluyordu. Paşalar, âyânlar ve kapılarında "levend" besleyen diğer vilâyet idarecileri kendi güvenlikleri ve güçlerini artırmak için bunların sayılarını artırdıkça bu kalabalığın beslenmesi önemli bir sorun haline gelmekte, bu da halkı daha çok salma ödemeye zorlamakta idi. Öte yandan sözde yöneticiler ve mütegalibeler köy hayatından bıkan ve yerini yurdunu terkederek bu çift bozanlar sayesinde kapılarına adam bulmakta ve soygunlarını geliştirmekte hiç güçlük çekmiyorlardı. Bunları beslemek ve kendi gelirlerini artırmak için sık sık düzenledikleri "devirler" reaya için tahammül edilmez bir hal alınca, İstanbul'a ardı arkası kesilmeyen şikâyetler yağmakta idi.

¹ Makalede Adalet-nâmelerle ilgili olarak yazılan adalet buyrukları da söz konusu edilmektedir.

Özellikle İstanbul'dan gönderilen paşalar kendilerine verilen görevi, ödedikleri rüşvetden başka, ayrıca, birçok da harç ödeyerek temin ettiklerinden, hem kaybettikleri parayı kazanmak, hem de kendi gelirlerini artırmak zorundaydılar ve bunu bir hak olarak görüyorlardı. Nevarki, bunların zengin olmak amacıyla giriştikleri kanunsuz hareketler ve soygunlar, reâyanın perişanlığına ve İstanbul'a bu hareketleri sık sık şikâyet etmelerine yol açmakta idi.

Bu devirde halkı soymak yönünden "ehl-i şer"¹in de "ehl-i örf" den bir farkı yoktu. Kadılara ve öteki mahkeme hizmetlilerine hazinece ayrıca bir ödenti yapılmayıp, mahkeme harçları ve aidatlarla geçinmek zorunda bırakılmalarından başka, görev süreleri de bir kadılık da ancak iki yıl olduğu için, bunlar bu kısa zaman içerisinde mümkün merteye servet edinmeye çalışıyorlardı. Çünkü, kadılar için başka bir kadılığa tayin, yeniden sıraya girme, büyük bir ihtimalle senelerce mülazemette beklemek durumu vardı. Hele, XVIII inci yüzyılda, kadılar çoğu kez verildikleri kadılığa gitmeyip, yerlerine naip yollamak olanağına sahip olmuşlardı. Böyle bir naip hem kendi kazancını, hem de vekili olduğu kadının gelirini ziyadesiyle çıkarmak zorundaydı. Bu durumda çoğu pek cahil olan naiplerin halkı nasıl soyacakları belli idi. Kadılar ise, zengin olmak için uydurma adlarla para toplamaya başlamışlardı. Bunlardan birisi de "mahsul def'i" adını taşımaktaydı. İ'lâm harçlarını kanunda gösterilenden çok fazla istemektedirler. Bunlardan başka, paşa ve âyanlar ile anlaşarak vergi defterlerinde bulunmayan birçok akçeyi deftere yazmaktaydılar. Reâyanın perişanlığına sebep olan bu gibi yolsuzluklarla devlet uzun süre mücadele etmiş, fakat, bir türlü önleyememiştir.

Hernekadar toprağın mülkiyeti devletin idi ise de, artık kişi mülkiyetinin fiilen yaygınlaştığını, özel kişilere ait çiftliklerin durmadan arttığını, incelediğimiz XVIII inci yüzyıl belgeleri açıkça göstermektedir¹. Çiftlik sayısının artmasında ençok faizciliğin rol oynadığı görülüyor. Şöyle ki, bu yüzyılda vergisini zorlukla ödeyebilen, geçimini ise temin edemeyecek durumda olan köylüler, faizle para veren tefecilere borçlanmışlar ve borçlarını ödeyemeyince, yerlerini borç-

¹ Bu devirde şahıslara ait çiftlikler olduğunu gösteren pekçok vesika vardır: Ankara. 169, Vs. 263., Ankara. 175, Vs. 219. v.b. Ayrıca, vergiden kurtulmak isteyenlerin mütegalibe ve ileri gelenlerin çiftliklerine sığındıklarına dair örnekler çoktur: Ankara. 153, Vs. 196., Ankara. 153, Vs. 173., Ankara. 156, Vs. 211, 351 v.b.

landıkları bu kişilere devretmişlerdir¹. Böylece, yersiz-yurtsuz kalan reâyaya selâmeti başka yere göç etmekte bulmuş, bu da reâyanın eskiden sakin olduğu yerin tarım gelirini azalttığı için bundan hem devlet, hem de devlet görevlileri zarar etmişlerdir.

Paşaların ve diğer görevlilerin zulmü, eşkıyaların soygunları sonunda yerini-yurdunu terkeden müslüman ve hıristiyan halkın çoğu İstanbul'a yahut yaşama imkânı daha iyi olan veya öyle umduğu yerlere göç etti². Reâyanın, İstanbul'dan tayin edilen görevlilere güvensizliği o kadar artmıştı ki, halk görevinde tayini kısa süreli olmayan ve bu sebepten dolayı da kısa zamanda halkı soymayı amaç edinmeyen âyânları tercih eder oldu³. Tabii ki, bunda âyânların çok güçlü oluşları, özellikle savaş zamanlarında asker temini yönünden başarılı olmaları önemli rol oynamıştır. Devlet asker, zahire temini, hazinenin salimen güney illerinden İstanbul'a ulaşması ve diğer ihtiyaçlarını sağlayabilmek ve işlerini yürütebilmek için nüfuz sahibi yerli ailelerden geniş ölçüde yararlanmaya çalıştı. Yalnız, bunlar da zamanla yerlerini garantilemek ve yörelerindeki diğer kuvvetli ailelerle mücadele etmek için çok sayıda levend beslemek zorunda kaldılar ki, bunların beslenmesi masrafı da halka yüklendiğinden, şikâyetler ortaya çıkmakta gecikmedi.

XVIII inci yüzyılda, devlet idaresi Anadolu sancak ve kazalarından köylerine kadar olan yerlerde kuvvetini ve etkisini kaybetmiş olduğundan, paşaların, âyânların ve diğer görevlilerin yaptıkları zulümler, soygunlar sonucu, İstanbul'a devamlı olarak halkın şikâyetini yansıtan dilekçeler yollanmaktaydı. Bu durum elinde yeterli kuvveti olmayan, biraz da Anadolu'da ve Rumeli'de iyice kuvvetlenmiş paşaları ve yerli hanedanları cezalandırmak amacı güden hükümet için, pek de kolay olmadığından, devlet "adalet fermânları", "adalet-nameler" ve bu anlamda hatta hümâyunlar gönderip, gerek memurların gözlerini korkutmak, gerekse onları okşayıcı sözlerle suistimalden vazgeçirmek yollarına başvuruyordu ki, bu hiç de gerektiği kadar fayda sağlamıyordu. XVIII inci yüzyılda bu tür adalet fermanlarının sık sık yayınlanmış olması ve bunların ekseriya

¹ Ankara Şr. Sc. 189, Vs. 215.

² V. Berard, La Revolution Turque, Paris, 1909, s. 36.

³ Stanford J. Shaw, Between Old and New, The Ottoman Empire Under Sultan Selim III (1789-1807), Massachusetts, 1971, s. 213.

aynı konular üzerinde ısrar etmeleri de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Halkın huzur ve refahını ön plânda tutan adalet fermanları, devlet kuvvetinin zayıf olması nedeni ile memurlar üzerinde gereken etgenliği yapamamış, böylece de beklenen sonuç çıkmamıştır.

Adalet-nâmeler, devlet otoritesi temsilcilerinin görev ve yetkilerini kötüye kullanmamaları, kanun, adalet ve hak çerçevesi içerisinde hareket etmeleri için çıkarılan padişah hükümleridir. Bunlar devletin vilâyet idarecileri ve memurları üzerindeki otoritesini tesis etmek, her yerde rahat ve huzuru sağlamak gayesiyle memleketin her yerine gönderilmekte, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemek, adaletin yerleşmesini sağlamak amacıyla olan resmî genelgelerdir¹.

Devletin, fevkalâde zamanlarda reâyadan aldığı “avarız-ı divâniye” gibi, beylerbeyleri ve sancakbeyleri de olaganüstü ihtiyaçları için “salma” adı altında kanunsuz vergiler toplayabiliyorlardı. Devlet görevlileri, daha XVI ncı yüzyılda atlı gruplar halinde köyden köye giderek zorla para, koyun, davar, tavuk ve diğer hayvanları alır olmuşlardı. Bu tip şeyleri vermeyenlere ise dayak atma gibi kanunsuz yollarla cezalar tevcih etmekteydiler. Selâmlık, aylık, cerîme adı ile aydan aya her köye salgun salıp para toplamaktaydılar. Padişah, bunları asî ve zalim diye adlandırmakta ve kullukdan çıkararak, idamlarına hükmetmekteydi².

Bizim incelediğimiz devirde, artık salğun adı pek kullanılmıyor. Bunun yerine daha çok “devir” adı kullanılıyor. Bu devirde tekâlif-i şakka adıyla toplanan kanunsuz vergiler, XVIII nci yüzyıldaki bid’atlar, XVI ncı yüzyılda sözü edilen bid’atlardan³ çok farklıdır. Padişah, incelediğimiz yüzyılın adalet-nâmelerinde, daha çok ehl-i şer’ ve ehl-i örf mensuplarının, kanunnamelerde mevcut olmayan, sonradan ortaya çıkan “tekâlif-i şakka” ile diğer kanunsuz vergileri almamaları, kapısız levendler ve diğer eşkıyaların yakalanması, halkın bunlardan korunması hususlarına değiniyordu. Bu yüzyılda pašaların çok sayıda levend besler olmaları, “tekâlif-i şakka” nevinden

¹ 1637 senesine kadar olan adalet-nâmeler yayınlanmıştı. Bak: Prof. Dr. Halil İnalçık, *Adalet-nâmeler*, Ankara, 1967, *Türk Tarih Belgeler Dergisi*, c. II, sayı: 3-4-

² Aynı makale, s. 52, 70-71.

³ Bid’at “şer’â ve örf ve emr-i Pâdişâhiye ve kanûn-i kadîme ve deftere” aykırı toplanan, yani kanun dışı toplanan vergilerdir. Aynı makale, s. 53, v.b..

vergilerin artması ve sık sık toplanır olmasına sebep olmuştu. Herne kadar bütün XVIII inci yüzyıl adalet-namelerinden “tekâlif-i şakka” türünden vergilerin kaldırılması konusunda ısrarla durulmuş ise de, bu tip kanunsuz vergilerin alınması önlenememiştir. Ayrıca, çoğu kez bunları alanları cezalandırılma sözde kalmış ve bir türlü uygulanması mümkün olmamıştır. Bu da devlet idaresinin ve otoritesinin, XVI ncı yüzyıla göre, çok daha zayıflamış ve paşaların, âyânların levendler sayesinde çok fazla kuvvetlenmiş olmalarından ileri gelmektedir. Paşalar ve âyânların emirlerinde, bu yüzyılda çok sayıda levend yahud devrin tabiri ile “saruca-sekban” bulunmaktaydı. Bu sarıca ve sekbanlar, paşalar görevden alındığında boşta kalmakta ve “biz paşa sekbanıyuz” diyerek sanki o paşanın adına hareket ediyormuş gibi “devre” devam etmekte ve tekâlif-i şakka türünden vergileri toplamaktaydılar. Paşalar ve âyânların, sarıca ve sekbanlarının boşta kalmaları, kapılanacak bir kapı bulamadıkları takdirde dağlara çıkıp eşkıyalık yapmalarını da doğurduğundan, devlet, sarıca ve sekbanların kaldırılması için, XVIII. yüzyıl boyunca çeşitli tarihlerde fermanlar çıkarmıştır. Bu yüzyılın adalet-namelerinde de levend sorunu büyük bir yer işgal etmektedir.

İncelediğimiz yüzyılda, eskiden görülmeyen yahut farkedilmeyen bir diğer suistimal de malzeme tedarikinde olmaktadır. Bu, araba, at, deve, katır ve diğer malzemelerin tedarikinde görev alan şahısın bunları istenilenleri iki misli toplayarak devlete eksik göndermesi meselesidir.

Çeşitli araçların ve gereçlerin temininde toplayanın suistimalinden başka, kadı, naip ve diğer görevliler de aralarında anlaşarak bu malzemenin toplanması esnasında ve toplanmasından sonra kazanç temin etmek yoluna gidiyorlardı. Bu, hem devlet gelirin ve ihtiyacının eksik olmasına, dolayısıyla de savaşlarda sıkıntı çekilmesine, hem de halkın perişanlığına sebep teşkil etmekteydi.

Sözünü ettiğimiz adalet-namelerde, paşalardan başka, ehl-i şerf mensupları ve âyânların da cezalandırılacakları ve bu cezalandırma şekillerinin neler olacağı bahis konusu edilmektedir ki bunu ileride göreceğiz. Adalet-nâmelerde belirtildiği üzere, suistimale devam ettikleri takdirde devlet memurları ilk plânda hemen görevlerinden alınacaklardır. Devlet görevlileri bizzat yolsuzluklara teşebbüs etmeseler, buna göz yumsalar ve yapanları korusalar bile aynı cezaya

çarpıtılacaklardı. Çünkü, çoğu kez yapılan suistimale bir kazanç elde etmek karşılığında göz yumuluyordu. Hemen hemen bütün XVIII. yüzyıl boyunca yazılan adalet-nâmelerde müşterek sorun, tekâlif-i şakka ve diğer suistimaller, eşkıyalıklar ve bu sebeplerden dolayı yerini terk edip başka yerde sığınak arayan reayanın ev göçünün önlenmesi olmuştur.

XVII. yüzyılda alınan tekâlif-i şakka türünden vergiler¹, XVIII. yüzyılda da alınageldiğine ve hattâ XIX. yüzyılda da alındığına göre, Padişahın gerek adalet-nâme tarzındaki hatt-ı hümayûn, ferman, hüküm, emirleri, gerekse diğer yazıları tesirli olmuş sayılamaz. Yalnız devlet memurları değil, âyanlık peşinde koşanlar da “tekâlif-i şakka” türünden vergileri zorla alır olmuşlardır.

Rumeli ve Anadolu'ya, Tekâlif-i şakka türünden vergilerin alınmaması adalet fermanlarında yazılageldiğine göre, bu vergiler her iki tarafta da toplanıyordu: Tüfenkciyan akçesi, kaftan akçesi, zahire akçesi, şerbet akçesi, peşkeş, devir, konak akçesi, selamiye, nal akçesi, bayrak akçesi, öşr-i diyet, kapı harcı, post akçesi, matarağı akçesi, cizme baha, yemlik, tavuk baha, konak ve göcek akçesi, çubuk akçesi, ağalık, kethüdalık ve diğer adlar ile toplanan bu vergiler² halkı hayatından bezdirmişti. XVIII. yüzyılda devlet tekâlif-i şakka toplanmasının sebebini araştırmış ve paşalara ait değerli hasların zengin kişilere verilmesi, mukataa gelirlerinin haneden sahibi kimselerde toplanmasından dolayı paşaların gelirlerinin azaldığı sonucuna varmış, bundan böyle hasların paşalara verilmesi kararlaştırılmış ise de bu sözde kalmıştır.

XVIII. yüzyılda paşaların dışında zorbaların, âyanlık peşinde koşanların, bir yolunu bulup servet yağmak isteyenlerin de bu vergileri toplar olduklarını görüyoruz. Örneğin, Kayseri Kazasına bağlı

¹ Uluçay, Çağatay; 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İst., 1955, Akdağ, Mustafa; XVII. yüzyılda Genel Hatları ile Türkiye Tarihi, Ankara, 1967, Tarih Araştırmaları D., c. IV, s. 6-7.

² Bu vergiler hakkında geniş bilgi için bak : Sucéska, Avdo; Die Entwicklung der Besteuerung durch die 'Avârız-i Divâniye und die Tekâlif-i 'Örfiye im Osmanischen Reich während des. 17 und 18. Jahrhunderts, Sondedruck, 1968, Südost-Forschungen. Sucéska, Avdo; Promjene U Sistemu Izvanrednog Oporezivanja U Turskoj U XVII Vnjeku I Pojav Nameta Tekâlif-i Şakka, Prilozi Za Orijentalnu Filologiju, Sv. X-XI, Sarejovo, 1961. Uluçay, Çağatay; 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri.

Enderlik adlı köy halkının İstanbul'a gönderdikleri dilekçelerinden anlaşıldığına göre, köylerinin "divânisi" yani "avarız-ı divâniye" timar ve malikânesi Köşk Mukataasına bağlı Ertena malı vakfı iken kazada oturan Zenneci-zade Ahmed ile oğulları Mustafa ve Osman¹ 1120 (1708) senesindenberi her sene harman döğmek için "izin akçesi" diye seksen ve "savurmak" için de gene "izin akçesi" diye ikiyüz kuruş aldıktan başka, her gerdekten de "resm-i gerdek" adıyla kanundan fazla olarak dört altın almaktaydılar. Gene bunların halka çeşitli zulümleri ve kaçanların kapılarını kırarak, gördüklerini hapsedip zincire vurmaları, haksız yere akçelerini almaları, zorla "fi'il-i şeni"² ye başvurmalarından, haftada bir kere yirmi-otuz kadar atlı ile köylerine gelip haksız yere pekçok kimseyi "kavga etmişsiniz diye tecrîm" etmelerinden ve çağrılmadan köylere gelip fermansız "sal-yanelerine"³ karışarak ücret adıyla dört yüz kuruş, yedi-sekiz beygir alarak bedava yemek, yiyecek yemeklerinden yakınılmaktaydı. Öyle ki, kadı ve âyân bile bunlara sahip çıkmadıklarından, halkın durumu günden güne daha kötüye gitmekteydi². Bu örnekden ve daha ileride adalet fermanlarındaki örneklerden de göreceğimiz üzere tekâlif-i şakka türünden vergileri yerliden olan mütegalibeler de toplamaktadırlar. Üstelik kadılar da bunlara söz geçirememektedirler. Esasen, kadı, naip, ehl-i şer'ın diğer mensupları, hattâ bazı sancak beyleri, mütegalibelerin büyük bir kuvvete sahip olmalarından dolayı onlar ile iyi geçinmek zorundaydılar. Bazen bunlarla anlaşarak reayayı soymayı ve böylece kendilerine kazanç temin etmeyi daha yerinde bulurlar ve öyle hareket ederlerdi. Hele kadılar emirlerinde bir levend topluluğu da bulunmadığından ister istemez bunlara boyun eğiyorlardı. Bütün bunların sonucunda çiftini-çubuğunu terkeden "terk-i evtân" zorunda kalan reaya Kocaeli, İstanbul, Bursa, Rumeli yöresine, Edirne ve benzeri büyük şehirlere gidip ve oralarda yerleşmeyi âdet haline getirmişti. Hele vergiden kurtulmak için İstanbul'a göçenlerin sayısı bir hayli fazlaydı³. Bu şekilde zulümden ve vergiden kurtulmak için İstanbul ve çevresi ile diğer büyük şehirlere olan göçleri önlemek amacıyla, Anadolu'nun sağ, sol ve orta kollarındaki vezirler, beylerbeyleri, mütesellimler, voyvodalar, mukataa

¹ Bu aile sonra Kayseri âyanlığını ele geçirecek olan Zenneci-zadelerdir.

² Kayseri Şr. Sc. 120, s. 117.

³ Aktepe, Münir; İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar, İst. 1958, Tarih Dergisi, sayı: 3.

ve vakıf zâbitleri, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları, vilâyet ileri gelenleri, âyânlar, iş, erleri, kadılar, naipeler, subaşlar, yani bütün devlet görevlilerine hitap eden adalet yazıları olduğu gibi, yalnız ehl-i şer' mensuplarına hitap eden adalet yazıları da vardı. Bunun sebebinin, kadıların reayanın hakkını mahkemede savunacak, kanun yönünden adaletsizlikleri önleyecek yani "hâkimü's-şer'" olarak "şer'-i şerif-i" taşrada temsil yeteneğine sahip olamamalarında aramak gerekir.

Belgeleri incelediğimizde, XVIII. yüzyıla ait adalet-nâmelerle ilgili yazılar için "adalet emri", "adalet için sâdır olan hatt-ı hümayûn sûreti", "adalet fermanının sûreti", "adâlet fermanı", "adalet için olan emr-i hümayûndur", "adâlet-i mutazammın emr-i âlişândır", "adalet-i mutazammın emr-i âlidir", "sûret-i adalet-nâme-i hümayûn" ibareleri göze çarpar. Bazı adalet fermanlarının üstünde bizzat Padişahın hatt-ı hümayûnları göze çarpmaktadır. Sicil defterlerine geçirilirken bunların hatt-ı hümayûn sûreti olduğuna da değinilmektedir. Örneğin, "Sultan Selim Efendimizden adalet için sâdır olan hatt-ı hümayûn sûretidir"¹, "Mucebince amel oluna sûret-i hatt-ı hümayûndur"², "mefhûm-u emr-i hümayûnuma ale'd-devâm ri'ayet ve hilâfından hazer ve mücânebet oluna"³, "Mucebince amel oluna"⁴ gibi ibareler mevcuttur.

XVIII. yüzyılda beylerbeylerinin de yazılan adalet fermânlarının uygulanması ve memlekete huzur ve sükûnu temin edecek "adalet buyruldukları" yayınladıklarını görüyoruz. Örneğin "Kütahya Valisinin Adalet buyruldusudur"⁵, yazılan ferman gereğince "vârid olan adâlet buyruldusu"⁶ gibi. Şimdiye kadar XVIII. yüzyıla ait bulduğumuz adalet yazıları gerek Anadolu'nun, gerekse Rumeli'nin durumunu anlatması yönünden olduğu kadar, devletin içine düştüğü durumu göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadırlar.

Hemen hemen bütün adalet yazılarının giriş bölümünde, yazı nereye, hangi kola yazılmış ise, oradaki görevlilere hitap edildikten

¹ Sivas Şr. Sc. 3, s. 136.

² Afyon Şr. Sc. 45, Vs. 153.

³ Sivas Şr. Sc. 1, s. 182.

⁴ Topkapı Saray Arşivi, Trabzon Şr. Sc. 1938, s. 10, Fotokopi: 1-2-3.

⁵ Ankara Şr. Sc. 127, Vs. 73, s. 40.

⁶ Ankara Şr. Sc. 153, Vs. 172.

sonra, devlet görevlilerinin halkı koruması, halkın mesut, kendi halinde yerli yerinde oturarak kendi işiyle “kesb ü kâr ve harsı ile” meşgul olmasının temin edilmesi hususları yer alıyor. Çeşitli adalet yazıları ele aldıkları konular bakımından farklılık arzlemektedir de maksad birdir, yani, memleketin düzen içerisinde olması, işlerin adalet ve doğruluk çerçevesi içerisinde yürümesi, halkın rahat ettirilmesi.

Adalet yazılarının konuları kapısız levendlerin, çeşitli eşkıyaların yakalanması, az önce bahsettiğimiz devlet görevlilerinin yolsuzluklarının önlenmesi ve buna benzer değişik kanunsuz işlerin yapılması noktalarında toplanmaktadır. Ayrıca, beylerbeyleri de İstanbul’dan gönderilen adalet yazılarının ışığı altında, eşkıyaların yakalanması için buyrulduklarını yazarak, hüküm sürdükleri bölgelerdeki görevlilere adalet fermanı hükümlerine göre hareket etmelerini hatırlatmaları, herhalde devlet hizmetlerinin daha çabuk görülmesini temin etmek için olsa gerektir.

Eyalet ve sancak merkezlerine ve kazalara yazılan ve sicil defterlerine işlenen adalet yazıları tabii ki İstanbul’da tertiplenen yazıların suretleridir. Bu adalet yazıları, Anadolu’nun her yerine yollandıklarından, bunların suretlerini karşılaştırmak olanağı mevcuttur. İncelememizde biz bunu yaptık. Bu karşılaştırma sonunda ferman ve hatt-ı hümayunların hiçbir şekilde değişikliğe uğramadıklarını tespit ettik. Yani, bir kazaya gelen adalet yazısının sureti, diğer kazalara gönderilenin kelime kelime aynısıdır ve deftere de değişiklik ve ek yapılmadan geçirilmiştir. Adalet yazılarının bir kısmı da mühimme defterlerinde mevcuttur. Mühimme defterlerindeki hükümlerin de Anadolu’ya gönderilen yazıların aynısı olduğunu gördük. Bunu az sonra örneklerle de göstereceğiz. Şimdi bu adalet yazılarının incelenmesine geçelim.

İncelediğimiz yüzyılın başlarında, III. Ahmed (1703-1730) devrinde reayanın korunması için bütün Osmanlı ülkesindeki valiler ve hâkimlere, eski devirlerde olduğu gibi “adalet fermanlarının” yazılması ve bu şekilde zulmün önlenmesinin, reayaya adalet sağlanmasının, Padişahın hazinesinin çoğalmasının, mülk ve saltanat gelirinin artmasının sağlanması istenmişti¹. Esasen her padişah gerek başa

¹ Tarih-i Raşit, Matbaa-i Amire, 1282, c. III, s. 149.

geçtiği tarihte, gerekse daha sonraki saltanat senelerinde bu tip adalet fermanlarını yazmağı âdeta bir âdet haline getirmiş bulunmaktaydı. Bu yazılar ile memleketteki suistimallerin engellenebileceği, memleketin bir düzene konabileceği, Padişah ve İstanbul'daki yöneticilerde akla uygun gelen bir tedbir olarak sık sık öne sürülmekte ve bu tip yazılar tekrarlanıp durmaktaydı.

EHL-İ ŞER' MENSUPLARI İLE İLGİLİ ADALET-NÂMELER :

Bu bölümdeki adalet yazılarını iki kısımda toplayabiliriz: 1—Doğrudan doğruya ehl-i şer' mensuplarına yazılan ve bunların yolsuzluk hareketlerini önlemeyi hedef tutan yazılar, 2—Bütün devlet görevlilerine hitap eden, vali, mübaşir, âyân ve diğerlerinin yolsuzluklarını, eşkıya, menzil sorununu ve bu arada ehl-i şer' mensuplarının kanunsuz hareketlerini önlemek için yazılan adalet yazıları. Görüldüğü üzere yalnızca kadıları hedef tutan yazıların yanında, bütün bozuklukları ve bu arada kadı ve diğer ehl-i şer' mensuplarının yolsuzluklarına değinen adalet yazıları mevcuttur. Birincisi yalnız ehl-i şer' zümresini ilgilendirdiği halde, ikincisi geneldir, yani, bütün memurları bu arada kadıları da hedef alan adalet yazılarıdır. Biz burada önce yalnız ehl-i şer' zümresini hedef alan yazıları inceleyecek, daha sonra da genel adalet-nâmeleri incelerken kadıların durumuna gene değineceğiz. Şimdi yalnızca ehl-i şer' mensuplarına yazılan adalet yazılarını inceleyelim: Bunlardan, 1713 Martının sonlarında yazılan adalet fermanı, Anadolu'nun sol kolunun sonuna kadar olan yerlerdeki kadılara hitap etmekteydi. Bu fermanla sol kolda mevcut şehirler, kasabalar, çeşitli yollar ve yerlerde zulüm ve bid'atın kalkması, adaletin tesisi ve halkın refahının sağlanması isteniyordu. Burada görüldüğü üzere, XVI. yüzyıldaki bid'atların bir kısmı incelediğimiz yüzyılda da mevcuttur.

1713 tarihli adalet fermanında halktan hiçbir şekilde islâm kanunlarına aykırı "hilâf-ı şer'-i şerif" bir şey alınmaması, ayrıca, kimseye de aldırılmayıp, reayaya ait davaların "şer'-i şerif"e göre uygulanması, bütün halkın refah içersinde yaşamasına çalışılması emredilmektedir. Bu emir hangi kazanın kadısına gelirse bir sureti mahkeme siciline işlenecek ve buna göre hareket edilecekti. Arz ve i'lâmlar, davaların doğruluğu hususunda belirli ve vasıflı kişilerin ihbar ve şahitliklerinden sonra edinilen fikre göre verilecek ve hakikat anlaşıl-

madıkça, İstanbul'a arz ve i'âmle kimse gönderilmeyecekti. Şer'î hükümlerin uygulanmasında ağır davranma ve kusur ve diğer sebeplerle hak iddia edenlerin davalarına doğruluk üzere bakılarak karar verilecekti¹. Aç gözlülük, kolay zengin olma, mal kazanmak isteği yahut rüşvet alma ya da aracılık ve rica sebebiyle, emrin aksine istek ve birbirine uymayan anlamda arzlar gönderildiği takdirde, yahut yerinde "icrâ-yı şer'-i şerîf" olmadığı anlaşılır, kadıların ağır davranmalarından dolayı fukaranın hakkı geriye bırakılır veya uygulamada kadıların hatası olursa hiçbir şekilde özür ve cevapları dinlenmeyecekti. Bu gibi işlemlere başvuran kadıların görevlerinden alınmaları ile kalınmayacak, ayrıca cezalandırılmaları yoluna da gidilecekti². Görülüyor ki, devlet adına kazalarda adaletin tatbikçisi olarak görülen kadıların yazılan adalet fermanından da anlaşılacağı üzere, Anadolu'da adalet mekanizması iyi yürümektedir. Kadılar şer'î hükümlerin dışında karar vermekte, servet edinmek için çeşitli yolsuzluklara başvurmaktadırlar. Hele bu yüzyılda ilerdeki adalet-nâmelerde de görüleceği üzere, eline haksız bile olsa bir i'âm ve arz geçiren kişi İstanbul'a koşmakta, oradakileri meşgul ettikten başka, kendisi haksız çıkıp, dava aleyhine dönünce de, mübaşir masrafı ve diğer masraflar davalıya ait olduğundan karışıklıklar büyümektedir. Bu gibi yollara başvuran, yani, az önce sözünü ettiğimiz yolsuzluklara, haksız i'âmalar vererek gelir artırma yoluna başvurulması halinde, kadı'nın azli veya kendisine bu tip hareketleri yapmaması için uyarıda bulunulmakta ve böylece İstanbul'a olan şikâyetlerin önü alınmak istenmekte ise de, bu şekilde kadı azli ile ilgili işlemlerin yapıldığını gösteren belge adedi yok denecek kadar azdır.

1783 senesinin Eylül ayı ortalarında yazılan adalet fermanı ehl-i şer'in kanunsuz hareketlerini konu etmektedir. Kadıların "mahsül def'i" adıyla para almamaları bu fermanla da tekrarlanmaktadır. Bunun alınmaması için fetva gereğince çıkarılan fermanların mahkeme sicillerinde yazılı olduğu, bunların tersine hareket edilmemesi emredilmekteydi. Zaman ve durum gereğince asker ve zahire toplamak, kadıların ve naiplerin mühim malların ordu ve diğer ihtiyaçlar için temin etmeleri vazifeleri iken, âyan ve kadıların aralarında anlaşmaları, kadıların bunların tamamlanması ve sevki gibi önemli

¹ Çankırı Şr. Sc. 6, s. 143.

² Çankırı Şr. Sc. 6, s. 143.

işlere sebep olacak, asker ve zahire afvı ve bunların miktarının düşürülmesi için i'lâmlar verdikleri, bunlarla da yetinmeyerek "harc-ı i'lâm" gibi ücretleri artırmak suretiyle kazanç temin etmek yoluna gittikleri bilinmektedir¹. İleride göreceğimiz üzere, İstanbul'a ve orduya yiyecek ve diğer malzemelerin tedarikinde, âyân ve kadıların suistimali çok fazladır. Bunlar gerek kendi çıkarları, gerekse halk gözünde daha itibarlı bir yer edinmek bakımından bu tip hareketleri tercih etmekte olup, bu şekildeki hareketleri de gayet tabii buldukları yerlerde karışıklıklara sebep olmaktadır.

XVIII. yüzyıl boyunca kadıların, naiplerin suistimalleri devam etmiştir. Elimizde, doğrudan doğruya ehl-i şer' mensuplarına hitap eden adalet yazılarının sayısı pek azdır. Fakat, ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarının yolsuzluklarını birlikte mütalâa eden adalet yazılarının sayısı bir hayli fazladır.

Özellikle, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, kadı ve naiplerin suistimalleri ile ilgili yazıların çok arttığı ve özellikle "mahsul def'i" konusunda pek çok yazının yazıldığını görmekteyiz. Şimdi bu adalet yazılarını inceleyelim.

1796 senesinin temmuzu ortalarında, Anadolu'nun orta koluna yazılan adalet-nâmede, Rumeli ve Anadolu'da olan şehirlerin, kasabaların ve köylerinde olan bazı kişilerin kötülüklerini uygulamak, intikam almak, bazı kişilere ceza verdirmek için yalan söyleyerek dava gördürüp halkı rahatsız etmek yollarına başvurdukları açıklanıyor². İstanbul'a gelen bu kişiler yalnız kendi çıkarları için arzlar temin etmekte ve dilekçeler yazarak "divân-ı hümayûna" şikâyetler yağdırmaktaydılar. Bu kişilerin davalarını görmek için her kaza ve eyalet valisine ve hâkimine ferman yazılıp, mübaşirler yollanmıştı. Ne var ki bu çeşit uydurulmuş dava için çıkarılan fermanlar yerlerine ulaştığında davalının üzerinde kanunen birşey olmadığı yapılan araştırma sonucu ortaya çıkmakta ve davanın uydurma olduğu belli olmaktaydı. Bu yüzden davalı aleyhine zarar verebilecek harekette bulunulmaması, giden mübaşirin mübaşir ücretini bu durumlarda davacıdan alması için fetva çıkarılmıştı. Bundan böyle aslı ve doğruluğu olmayan uydurma davaların ortaya atılmaması, dava duruş-

¹ Trabzon Şr. Sc. 1938, Vr. 47, Fotokopi: 4.

² Kayseri Şr. Sc. 173, s. 137.

masında davacının hakkı sabit olmayıp zarar vermek, rahatsız etmek için dava açıldığı görülürse de, gerek İstanbul'a gidenlerin ve gerek vali, hâkim taraflarından tayin olunan mübaşirlerin mübaşir ücretlerini suçsuz davalıdan değil, davacıdan almaları ve bu hususlara uymayanların cezalandırılması cihetine gidilmesi uygun görülmüştü¹.

1796 Eylülünün ortalarında orta koldaki görevlilere, kadıların şer'î işleri gereği gibi görmeleri için bir "emr-i âlî" gönderilmişti. Bunda, hâkimlerin ülkedeki bütün şehir ve köylerde olan halktan fazla para almak için gerekli hususlardan başka "hüsn-ü hal üzere olanların sû-i hâlini ve sû-i hâl üzere olanların hüsn-ü hâlini i'lâm" etmek gibi yollara saptıkları, bu tip hareketlerin yapılmaması emredilmekteydi².

1797 senesinin Temmuz ortalarında, aynı hususlara ve kadıların "mahsûl def'î" adıyla para almamaları hususları tekrarlanmıştır³. Anadolu ve Rumeli'de olan şehir ve köylerdeki reâyanın birbirlerine olan düşmanlıkları yahut haksız mal edinme düşüncesi ile uygunsuz şikâyetlere başvurmaları halinde, kadılar ve naipler de "mahsul def'î" adıyla akçe alarak suçsuz kişiyi zarara sokmaktaydılar. Bu tip hareketlerin yasaklandığı bu fermanla gene tekrarlanmıştır⁴. Daha önceki fermanlar da bu hususlara işaret olunduğuna göre, sorunu halletmek bir türlü mümkün olamamıştır.

1798 Aralık ayının ortalarında da aynı hususlar o tarihte yazılan adalet-nâmede mevcuttur. Fakat bu sefer daha etraflıca üzerinde durulmaktadır: Osmanlı topraklarındaki şehir ve köylerde suistimaller yüzünden halkın rahatı sağlanamamaktadır. Bu yüzden haklı, haksız pekçok kişi şikâyet için İstanbul'a gelmektedir. Devlet kazalarda cürümlere ve günahlara cesaret edenlerin, yerlerinde uygunsuz hareketleri görülenlerin durumuna değinmekte ve arz-ı i'lâmı gerektiren maddelerin hakkaniyet ve doğruluk esaslarına göre değerlendirilmesi, şikâyetlerin ve şahitlerin doğruluğu kesinleşmeden İstanbul'a arz ve i'lâmla başvurmak için gelmemeleri hususlarına değinmektedir. Haklı ve doğruluk ile ilgili hususların kadıların ve naiplerin tarafından ortaya çıkarılması gerekirken, yakın ve uzak yerlerden

¹ Kayseri Şr. Sc. 173, s. 137, Sivas Şr. Sc. 4, s. 148.

² Sivas Şr. Sc. 4, s. 133.

³ Kayseri Şr. Sc. 174, s. 74.

⁴ Kayseri Şr. Sc. 174, s. 74.

İstanbul'a pekçok i'âm ve mahzarları gelmekte, bunların ekserisinin anlaşılmasız, kin güder tarzda düzenlendikleri duyurulmaktadır. Çok geçmeden, önce gelen aykırı ve ters arz ve mahzarların mesnetsiz ve haksız oldukları anlaşılıyordu. Bazı dava konuları hakkında da çıkan emirlerin cevabı olarak i'âm gelmemekte ve i'âm istendiğinde i'âm almak için çok para istendiği, durumdan ve bununla ilgili iş sahiplerinin ifadelerinden ortaya çıkmaktadır. Bu konularla ilgili olarak, 1796 senesinin Eylül ayının ortalarında, Anadolu, Rumeli ve Akdenizdeki adalara başka başka "evâmir-i şerife" yollanmış ve gerekli uyarılar yapılmış ise de, bu tarihe kadar bunun semeresi görülmemiştir. Bundan böyle kazalardaki bazı kimselerin gerek İstanbul'a gönderilmeleri, gerek ele geçirilip hapsedilmeleri, başka yere sürülmeleri, cezalandırılmaları gereken hallerde, cürümlere cesaret edenlerin, kanunca haklarında ceza gereken durumları ve diğer arz ve i'âmı gerektiren maddeler çıktıkta dahi, yerinde doğruluk ve hakkaniyet ve sadakatle davaların görülmesi, aç gözlülükten ve mal kazanma yüzünden, yanlış arzlardan dolayı fermanın aksine yazı ve i'lâma cesaret olunduğunda, dava görülürken çıkan fermanın cevabı olarak i'âm gerektiğinde maddelerde gösterilenden fazla para alınır, kötü durumdaki davalar iyi gösterilir tarzda arz ve i'âm verilirse ehl-i şer' mensupları cezalandırılacaktı. Bu kişiler "mevâliden" ise azledildikten başka, ayrıca bir yere sürülecekler, kadı ve naipten iseler, özür ve cevaplarına bakılmayıp, azledilmeleri ile kalınmayacak, yerleri kadıasker ruz-namçesinden kazanacak, ayrıca haklarında şiddetli cezalar tertiplenecekti¹. Böylece, ehl-i şer' zümresinin fazla kazanç için suistimallerinin önüne geçileceği ve halkın rahat, memleketin refah içerisinde olacağı umulmaktaydı.

1800 Ağustosunun sonlarında yazılan adalet fermanı ise ölen askerlerin terekelerini kadı ve naiplerin yazması ve "resm-i kısmet" adıyla pek çok para toplamalarını konu etmektedir². Bu XIX. yüzyıla ait olduğundan geniş olarak incelememekteyiz.

¹ Ankara Şr. Sc. 191, Vs. 176 "Adalet için fukaranın rahat emridir".

² Kadılar, nafaka ve varislerin hüccetlerinden harç aldığı gibi, terekelerden eşya ve mal satın alma gibi yollara da sapmaktaydılar. Fermana, ayrıca ölen askerlerin malının çocuklarına ve varsa varislerine pay işleminde bin kuruşta yirmi-beş kuruştan fazlasının alınmaması üzerinde durulmaktaydı. Ankara Şr. Sc. 191, Vs. 176.

EV GÖÇLERİ, LEVEND-EŞKİYA SORUNU İLE İLGİLİ ADALET-NÂMELER

Osmanlı İmparatorluğunda, Anadolu ve Rumeli'ye doğrudan doğruya levend, ev göçleri ve eşkıyahıklar ile ilgili adalet yazıları olduğu gibi, devlet görevlilerin suistimalleri ile ilgili olarak yazılan adalet yazılarında da bu konular söz konusu edilmektedir. Biz burada yalnız bu konuları hedef alarak yazılmış adalet yazılarını söz konusu edeceğiz. Osmanlı ülkesindeki, halk devlet görevlilerinin aç gözlülüklerinden dolayı kendilerinden olmayacak taleplerle ödeyemeyeceklerinden fazla mal vergi istemelerinden, eşkıyaların zulümünden dolayı yerini-yurdunu terketmek zorunda kalmaktaydı. Eşkıyalar ve levendler ise büyük gruplar halinde, özellikle, Anadolu'da kol gezmekteydi. Bu yüzden devlet bu karışıklıkları önlemek için adalet-nâmeler yayınlamak ve böylece halkın refahını temin etmek yoluna başvurmuştur. Önce ev göçleri ile ilgili adalet yazılarını inceleyelim.

a) *Ev Göçleri İle İlgili Adalet-nâmeler :*

XVIII. yüzyılın ilk yarısında devlet ev göçlerini önlemek, halkın refahını temin etmek için pek çok adalet yazısı yazmıştır. Bunlardan 1740 yılında Anadolunun sağ koluna yazılan adalet fermanında, Osmanlı ülkesindeki şehirlerin güzel ve bayındır olmasına çalışılması, bunun için de herkesin gelirine ve kuvvetine göre vergi vermesinin gerektiği hatırlatılmaktadır. Birkaç senedenberi olagelen seferler sebebiyle gerek asker ve gerekse reaya mal ve bedenen birçok zahmet ve sıkıntıya maruz kalmıştır. Bundan dolayı dirlikde ilgisi olmayan taşrada oturan bazı kişiler sık sık vergi ödemek zorunluğunda kalmışlar, bundan kurtulmak için de gelip İstanbul'a yerleşmişlerdi. Bu yüzden İstanbul'da yiyecek sıkıntısı baş göstermiş, taşra eyaletlerinin durumu daha çok kötüleşmiş, pekçok şehir harap olmuş, vergileri ödemekte halk büyük zorluk çekmiştir. Barışın yapılması ve savaşların tamamen bertaraf olması sebebiyle, artık şerî'at hükümlerine aykırı ve fermanlı olarak toplanmakta olan tekâlif-i şakkanın bütün halkın üzerinden kalkması, zulüm ile kimsenin rahatsız edilmemesi, herkesin kazancı, işi ile uğraşması istenmişti.

Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına da yollanan 1740 tarihli bu "adalet - nâme-i hümayun" ile valiler, hâkimler, zabıtlar ve âyân-lara bu bahsettiğimiz hususlar açıklanmış ve "bilâ-emr-i şerîf" ev göçü olmaması, vilâyet işini görmek için gelenlerin arz ve mahzar ile

gelseler dahi, toplu halde gelmeyip, bir-iki adam göndererek mümkün merteye az kişinin gelmesi için tedbir alınması istenmişti. Bizzat kendi işlerini görmeye gelenlerin alaybeyi arzı, senedi, kadı'dan i'âm-ları, yani iş için geldiklerini gösterir belgelerle gelmeleri bildirilmişti. İstanbul'a zahire ve eşya getiren tüccarlara ise her türlü kolaylık gösterilecekti. Bu tedbirler alındığı takdirde taşranın bayındır olacağı, İstanbulun da nüfusunun artmayacağı umuluyordu. Her adalet fermanında tekrarlandığı üzere, bunda da kadı, naip, yeniçeri serdarları, mütesellimler, voyvodalar, mukataa ve vakıf zabıtları, kethüda yerleri ve âyân bu emirlerin aksine hareket ederse veya karşı gelirse haklarında gereken ceza verilecekti¹.

Bu adalet fermanı yazılmadan önce yapılan (1736-1739) Avusturya ve Rusya savaşları ile bundan önce yapılan İran savaşları Osmanlı ülkesini maddî yönden büyük sıkıntılara sokmuştu. Fermanda da belirtildiği üzere halk sık sık vergi vermek zorunda kalmıştı. Savaş sıralarında tekâlif-i şakka türünden vergiler daha çok alınır olmuştu. Devlet bunu o zamanlar için uygun karşılamış, ama sulh zamanında sert tedbirler koymaktan da geri kalmamıştır. Gene savaş sebebiyle halkın sık sık vergi ödeyerek fakir düştüğü, İstanbul'da nüfus çokluğunun önlenmesi gerektiği üzerinde durularak, taşradan olacak göçler için o zaman geçerli olabilecek tedbirlerin alınması ile ev göçleri ve uygunsuz olarak toplanan tekâlif-i şakka türünden vergileri müsamaha ile karşılar vaziyette yazılmış ve savaştan hemen sonra bunların önünün alınması için herhalde bu adalet fermanının yazılması zorunluluğu duyulmuştu.

1764 yılının Ocak ayının sonlarında Anadolu'nun orta koluna yazılan adalet fermanında, eşkıyaların zulmünün ve göçlerin önlenmesi konuları üzerinde durulmaktadır. Halkın korunması, levendlerin köy köy gezmeleri, çeşitli bahanelerle halka zulüm olunmaması, vezirler ve beylerbeylerinin hazeriyeler ve haslarına ve diğer gelirlerine kanaat etmeleri ve bu gelirlerle daireleri halkını düzenlemeleri, bu konuda kusur edilmemesi istenmektedir. Eskiye göre zulümün kalkmış olması sebebiyle ziraat ve tarımı bırakıp, yerini-yurdunu terketmiş olan reyanın artık vatanlarına geri dönüp, ziraatle uğraşmaları gerekirken, bir müddettenberi kasabalar ve köylerde olan halkın da bir bahane bularak yurdlarını terkedip, İstanbul'a ve diğer

¹ Isparta Şr. Sc. 173, s. 55.

yerlere gelmelerinden yakınılmaktadır. Bu yüzden araziler ziraatten yoksun olduğu gibi, geride kalan halka yüklenen vergi miktarı da artmıştır. Geride kalanlar bunu ödeyemez hale geldiklerinden vatanlarını bırakıp, kiminin İstanbul'a ve kiminin diğer yerlere gittiğinin yakinen bilindiği açıklanmakta, zulümlerin toptan kalkması gerektiği, bunun için çeşitli tarihlerde çıkarılan "tenbihat-ı hümayun" a uyulmadığından söz edilmektedir. Bundan sonra herkes kasabasından, köyünden kalkıp, diğer yerlere gelirse, eski yerlerine nakil ve iskân olunacakları, bundan böyle İstanbul ve diğer yerlere ev göçünün olmaması, kazanın kaza ahailerinden kimseyi dışarıya bırakmamaları için "nezr"e bağlanmaları ve birbirlerine kefil olmaları ve "hüccet-i şer'îye" düzenlenip bunun Baş Muhasebeye kayd olunmak için İstanbul'a gönderilmesi bir tedbir olarak görülmüştü. Yerini terkedener eski yerlerine gönderilecekler, her kaza halkı gücüne göre "nezr"e bağlanacak, birbirlerine kefil olacaklar ve böylece de memleketin düzeni sağlanacaktı¹.

b) Levend, Eşkîya Sorunu İle İlgili Adalet-nâmeler :

Göçlerin en önemli sebebi halkın emniyetinin olmayışı, eşkıyalardan kendilerini kurtaracak kuvvetli bir elin bulunmayışı idi. Bunu anlayan devlet eşkıyalığın ve levendliğin önlenmesi için sık sık adalet-nâmeler yayınlamıştı.

1740 senesinin kasım başlarında gene sağ koldaki görevlilere, eşkıyalık ile ilgili hususları kapsadığından, özellikle il erlerini hedef tutan bir adalet fermanı yazılmıştı. Bundan uzun süren seferler sebebiyle Osmanlı topraklarında yaşayan vilâyet âyânı ve vilâyetin ileri gelenlerinin sefere yardımları sebebiyle sıkıntı içinde kaldıkları açıklanmaktadır. Seferler son bulduğundan artık sükûn ve rahatlığın tekrar geri gelmesi, zulmün önlenmesi için "adalet-nâme-i hümayûn" çıkarıldığı söylenmektedir. Bu adalet fermanı kapısız levendleri konu edinmektedir. Özellikle, savaş bittikten sonra levendlerin bir kısmı ihtiyaç fazla olmadığı için serbest bırakılır, yani kapıdan çıkarılırlardı. Ferman, bu sıralarda kapılardan ayrılan bazı "başiboş levendât ve hademe"lerin herbirinin başka bir yere gittiklerini, yahut eski yerlerine gidip kâr ve kazançlarıyla meşgul olmayıp, serserilik, eşkıyalık yoluna saptıkları, halka zarar verdikleri duyulduğundan, bu

¹ Ankara Şr. Sc. 148, Vs. 243.

şekilde gezenlerin yakalanması, bunların reyâyâya zarar vermelerinin önüne geçilmesini istemektedir. Eğer bu kapısız levendler bir yerde toplu halde bulunuyorlarsa, üzerlerine hâkimler, zabıtlar, savaşa yarar ileri gelen kuvvetli kişilerin birleşip yürümleri icap etmekteydi. Eğer herhangi bir kişiye mal edinmek amacıyla kötü muamele yapılırsa, bu alınan mal veya para hâkimlerin, zabıtların, âyânların mallarından zorla geri alındıktan başka, bu şekilde gevşeklik veya itaat-sizlik gösterenler ağır cezalara çarptırılacaklardı¹.

1740 tarihini taşıyan bu adalet fermanı savaşlardan sonra sayıları çok artmış bulunan kapısız levendlerin yakalanmaları, mal edinmek amacıyla kimsenin bu kişilerle anlaşip yolsuz hareketlere girişmesini konu aldığına göre, bu sıralarda böylesi hareketler çok yaygın olmalı ki, merkezden yani İstanbul'dan bunları önlemek için teşebbüse geçilmek zorunda kalınmıştır.

1743 senesinin Eylül ayının ortalarında sadrazam çuhadarı İbrahim Ağa eliyle gelen adalet-nâme sağ koldaki görevlilerin eşkıyaları yakalamalarını emretmektedir². Daha etraflıca yazılan bir diğer adalet fermanı da, 1745 Temmuz ayının başlarında sol koldaki kadılar, naipiler, mütesellimler, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları, has ve vakıf zabıtları, aşiret ve kabilelerinin boy beyleri, vilâyet ileri gelenleri "âyân-ı vilâyet," iş erleri, kaza ve nahiye, köy kethüdalarına hitap etmekte, özellikle eşkıyaların ortadan kaldırılmasını, yolcuların rahat etmesini, böylece herkesin işi ve gücüyle uğraşmasını hedef tutmaktadır³.

Boş kalan kişiler (çiftini çubuğunu bırakmış olan levendler) ya bir kapıya girerler yahut "mîrî levendât tahririne me'mûr" olanların bayraklarına katılıp sefere giderlerse bu başıboş, serseri gurubu ortadan kalkacaktı. Fakat, bu mümkün olmadı. Adalet fermanında da belirtildiği üzere başıboş levend, haram-zade adları ile dolaşan eşkıyanın pek çoğunun başlarının kesilerek İstanbul'a gönderilmeleri gerekli iken, görevliler işe sıkı sarılmadıklarından başıboş levend eşkıyası ortalığı boş bulup eşkıyalık yapmış, sefere katılmamış, bölük-bölük serseri güruhu halinde sağda-solda dolaşmaya başlamışlardı. Adalet fermanında, bunlar eyâlet ve kazalardaki hangi kasaba, köy

¹ Konya Mevlâna Müzesi, Isparta Sc. 173, s. 82.

² Ankara Şr. Sc. 125, Vs. 264.

³ Afyon Müzesi, Afyon Şr. Sc. 45, Vs. 229.

⁴ Ankara Şr. Sc. 127 Vs. 76 s. 41.

ve diğer yerlere inerlerse ve her nerede görülürlerse, fırsat ve zaman bırakmaksızın birlikte üzerlerine yürünüp, öldürülmeleri, yanlarında bulunan at, kilim, mal ve eşyalarının alınması, başlarının kesilerek İstanbul'a götürülmesi istenmekte, her zaman olduğu gibi reayâ'nın korunması üzerinde durulmaktadır.

1746 senesinin Ocak ayının sonlarında yazılan adalet fermanında eşkıyaların cezalandırılması ile ilgili aynı hususlar mevcuttur. Üsküdar'dan Anadolu'nun sağ ve soluyla, orta kolunun sonuna kadar olan yerlerdeki görevliler ile il erleri bu konuda görevlendirmektedir. Umumiyetle eşkıyaların cezalandırılmaları bahar mevsiminde "nev-rûz"da başlamaktadır. Eşkıyalar bu mevsimde köşelerinden, yani gizlenmiş oldukları yerlerinden çıkmakta, yolculara, vilâyet halkına zulüm yapmakta, çeşitli soygunlarla geçtikleri yerlerde derin izler bırakmaktaydılar. Bu fermanla da, eşkıyaların ele *geçirilmesinde ihmâl olunmaması*, hangi hududda zarara sebep olmuşlar ise, o hududa dahil yerlerdeki hâkimler, zabıtlar, ve âyân zümresine bu zararın ödetileceği, mukataa sahiplerinin de mukataalarının ellerinden alınacağı, bununla da kalınmayarak muhakkak haklarından gelineceği yolunda tehdit ve korkutma yoluyla eşkıyanın ele geçirilebileceği umuluyordu. Bütün bunlara, bunca tedbire rağmen, başıboş gezen kapısız levend eşkıyalarının çoğu kez yakalanmadığı ve Anadoluyu bir karışıklık içine soktukları bilinen bir gerçektir.

1740 ile 1747 arasında eşkıyaların, özellikle kapısız eşkıyaların yakalanmalarını hedef tutan adalet fermanları, İran ve Avusturya savaşlarından sonra sayısı çok artan ve Anadolu'nun her tarafında karışıklık yaratan bu kişilerin ortadan kalkmasını temin edememiştir.

1747 Martunda, Anadolu Valisi Süleyman Paşa'nın yazdığı adalet buyrulduzu eşkıyaların yakalanması ile ilgilidir. Süleyman Paşa, Ankara Mutasarrıfına, sancakdaki kadılar ve naiplere, zabıtlar, âyân ve iş erlerine, Anadolu eyaletinin kendisine verildiğini, bu buyrulduya göre, herkesin birleşerek, ortaya çıkan yaramaz ve haram-zade eşkıyasının eziyet ve zorbalıklarından halkın korunmasını, bunun için özellikle bütün zabıtların ve âyânın (ileri gelen yerli ailelerin) birleşerek eşkıyaları yakalayıp cezalandırmaları için "divân-ı Anadolu"ya gönderilmelerini istemiştir. Gene, Kütahya Valisinin buyrulduzunda da belirtildiği üzere, valilerin geçmiş oldukları kasabalar ve

köylerde kurban, bayrak, çavuş ve daha başka adlarla para toplamaları üzerinde durulmaktadır¹.

1748 Martının başlarında, arpalık olarak kendisine Ankara Sancağının Mutasarrıflığı verilen Seyyid Halil Paşa'ya, kazalardaki kadınlara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, malikâne mutasarrıflarına, voyvodalara, has ve vâkıf zabitlerine, savaşmağa yarar ilçerlerine, vilâyet ileri gelenlerine, işçerlerine yazılan adalet fermanının edindiği konu eşkıya tedibi ile ilgilidir². Bu adalet fermanında da devlet görevlilerinin birleşerek eşkıyanın yakalanmasında, cezalarının verilmesinde birbirlerine yardım etmeleri üzerinde duruluyor. Fakat, bu bahane ile eşkiyalıkla ilgisi olmayanlara hücum edilmemesi, reâya'ya boşuna vergiler yüklenmemesi gibi işlemlere kalkılmaması üzerinde de durulmaktadır. Eşkıyanın yakalanmasında gevşek davrananlara verilecek cezaların türleri de bu adalet fermanında mevcuttur³.

29 Eylül 1748'de Kütahya Valisi Çelik Mehmed Paşa'nın Sögüd, Yarhisar, Lefke, Torbalı, Taraklı, Gölbazarı, Bazarlık kadılarına, voyvodalarına, kethüda yerlerine yeniçeri serdarlarına, vilâyet ileri gelenleri ve işçerlerine hitaben yazdığı "adalet buyrulduşunda" eşkiyalar ile ilgili hususlar üzerinde durulmaktadır. Buyruldu da, kasaba ve köylerde, başıboş, senedsiz gelip-geçen eşkiyaların, levendlerin ve haram-zadelerin bulunduğu haber alındığı, bunların birleşilerek üzerlerine gidilmesi, gereği gibi araştırılarak ölü veya diri yakalanıp "Divân-ı Anadolu'ya" getirilmesi, bu konuda bahaneler ileri sürülmemesi, bu buyruşunun da kadı defterlerine geçirilmesi bildirilmektedir⁴.

Anadolu eyaletlerine tayin olan şahışlar, görevlerine tayin oldukları anda ve daha sonraki tarihlerde, bölgeleri olan yerlerdeki halkın düzeni, refahı, yapılacak işlerin kanun ve düzen içerisinde yürümesi için adalet buyruşularını zaman zaman yayınlamışlardır. Bunların kendilerine yazılan adalet fermanları gereğine göre düzenlemektedirler. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait olmak üzere, özellikle eşkıya yakalanması ile ilgili olan bu buyruşulardan birkaç

¹ Ankara Şr. Sc. 127, Vs. 351, s. 200.

² Ankara Şr. Sc. 130, Vs. 413.

³ Ankara Şr. Sc. 130, Vs. 413.

⁴ Topkapı Sarayı Saray Arşivi, Göynük Şr. Sc. 42/1379 "Varak numarası yazılmamış, ya da tarafımdan alınmamışdır. Tarih gelişinden buyruldu bulunabilir.

tanmesini daha önce mevzuubahis etmiştik. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da bu tip adalet buyruvduları mevcuttur. 24 Ocak 1764'de Saruhan Sancağına dahil olan yerlerdeki reâya ve memlekete zarar veren eşkiya ve haram-zadelerin ortadan kaldırılması, Anadolu Valisinin kaymakamı olan Seyyid Abbas'ın Saruhan'da mevcut kazalardaki görevlilere hitaben yazdığı buyrultu bunlara bir örnektir¹.

1768 Martının sonlarında Anadolu'nun orta koluna yazılan adalet-nâme de genel olarak eşkıyalık hareketleri ile ilgilidir. Tabii ki, diğer yazılarda olduğu gibi, en başta halkın refahına çalışılmasına değinilmektedir. Sonra, şehir ve köylerde haksız yolla mal kazanmak sevdasında olanların "hilâf-ı inhâ" İstanbul'a, vali ve hâkimler taraflarına şikâyetlerde bulduklarını, bunların davalarını tetkik için bazen İstanbul'dan ve bazen de valiler, hâkimler tarafından mübaşir tayin edilip yollandığında, duruşmada, kandilerine hasım olan kimşenin haklı olduğu şer'an ortaya çıktığı ve gerçekleştiği görülmektedir. Bundan sonra, duruşmadan sonra suçsuzluğu anlaşılanlardan mübaşiriye alınmaması öneriliyor. Ayrıca, bu gibi davalarda kadıların kendileri için de bir miktar para aldıkları ve böylece davalının zararının arttığına da anlaşıldığı açıklanmaktadır. Ferman bu arada eşkıyalığın önlenmesi konusunda da uzun uzadıya durmaktadır².

1774 Eylülü sonlarında yazılan ve Anadolu Beylerbeyini hedef tutan ve adalet konularını içine alan "emr-i âli" ise eşkiyanın ortadan kaldırılması konusunda durmaktadır. Eskiden olduğu gibi, eşkiyanın ortaya çıkmasının sebebi olarak "sefer-i hümâyûn" gösterilmiştir. Sefer sebebiyle Anadolu'da vezirler, beylerbeyleri, zabitler bulunamamakta, yani Anadolu eşkiyanının ortaya çıkması için müsait bir durum arz etmekteydi. Anlaşıldığına göre, Anadolu'da eşkiyanın çeşitli yerlerdeki zararları devam etmekte ve valiler bunu zaman zaman kendileri için bir kâr yolu olarak düşünmekte ve kazanç temin etmek için bunlarla anlaşma yollarına başvuruydular. Bunların yakalanarak halkın huzurunun geriye iadesi arzu edilmekte ve bu tip hareketlere baş vurulmaması için gereken uyarmalarda bulunulmaktadır³.

¹ Uluçay, Çağatay; aynı eser, sh. 207-208.

² Ankara Şr. Sc. 153, Vs. 215 "mahsûl def' ve hilâf-ı kanûn resim namiyle bir akçe ve bir habbe taleb" olunmaması isteniyor.

³ Afyon Şr. Sc. 55, Vs. 21.

1775 senesinin aralık ayının sonlarında Anadolu Valisi, Kütahya Kadısı ve diğer görevlilere hitap eden adalet fermanında, gene eşkiyalıklarla ilgili pekçok olay konu edilmektedir. Arka arkaya eşkiyalıklarla ilgili adalet fermanlarının sıralanması bize Anadolu'da eşkiyaların yapmış olduğu hasar hakkında geniş bilgiyi verebilir sanırız. Devrin diliyle, yaramaz, haram-zade, haydut, kutta'-i tarik diye adlandırılan başıboş levendlerin, ziraat ve kâr ve kazancı ile uğraşan halka verdikleri zarar çok büyüktü ve halkı tedirgin ediyordu. Bu kapısız levendlerin, Anadolu yakasında, Kütahya, Karaman, Adana, Sivas, Maraş, Erzurum eyaletlerinde ve çeşitli yerlerinde üç-beşyüz kişi toplayıp, etrafta bulunan reâyanın mallarını zaptedip, kendi adlarına geçirdikleri, kervan ve yolcuların yollarını kesip, mal ve eşyalarını yağmaları, adam öldürmeleri, kan dökmeleri, namusa tecavüz etmeleri olağan olaylar olmuştu. Bunların ortadan kaldırılması için karar verilmiş, Şeyhülislamdan da fetva alınmış, fakat, levend zümresinden Rakka, Diyarbakır, Musul, Şehrizar, Anadolu, Sivas, Maraş, Karaman, Adana, Trabzon, Halep valilerinin, Malatya Mutasarrıfının, Bozok Voyvodasının kethüdası maiyetiyle Bağdat tarafına gidenler ve bu sefer sırasında vezirler ve beylerbeylerinin kapılarına sığınan şakilerden, tövbe edenlerden, ellerinde vezirler ve beylerbeylerinin tarihi üzerinde yazılı buyruldu ve senedi olanlardan başkaları, nerede serseri olarak dolaşırlarsa yakalayıp cezalandırılacaklardı¹. Vali ve mutasarrıflar, âyân ve zabitler, etrafta olan diğer görevlilerden yardım istenir yahut haber gönderilir ise, yardım edecekler ve derhal eşkiyanın üzerine varılmakta hiç tereddüt gösterilmeyecekti².

1776 senesinin Ocak ayının sonlarında Anadolu Valisi Ali Paşa başta olmak üzere, eyâlet içindeki sancak mutasarrıfları, Kütahya kadısı, kazaların diğer kadıları, naipleri, mütesellimler, voyvodalar, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları, vilâyet ileri gelenleri, zabitler ve iş erlerine hitap eden ferman ise, Anadolu'nun durumunu ortaya koyan pekçok bilgiyi ihtiva etmektedir³.

Anadolu'nun düzeni için çıkarılan "ahkâm-ı şerif"lere uyulmadığı, eşkiyanın çeşitli zulümlerinden halkı korumak için pekçok adalet fermanının çıkarılarak memleketin düzeninin eskisi gibi korun-

¹ Ankara Şr. S. No. 164, Vs. 189.

² Ankara Şr. Sc. No. 164, Vs. 189.

³ Ankara Şr. Sc. No. 164, Vs. 218.

masına çalışıldığını izah eden fermanda, özellikle, kapısız eşkiyasının durumu ele alınıyor: Levendler bağlı oldukları kapılarda tayin edilen tayinat ve ulûfelerine kanaat etmemekte, yol kesmek, fukaraya zarar vermek, zulüm yapmağı âdet edinmekteydiler. Artık, güvenilir, sadık bölükbaşlarının ve levendlerin bulunmadığı, Adana, Erzurum, Kütahya, Karaman, Sivas, Maraş, Aydın ve buralara yakın eyalet ve sancakların sağ ve solundaki aşiret ve kabile türklere ve diğer vergi veren kişiler ve çiftlik halkının hisselerini ödemeyip bir at bulup, levendlik yoluna koyuldukları görülüyor. Bu kişiler, vezirlerin, beylerbeylerinin kapılarına gelip, baş ağa, bölükbaşı adına kayıt olmaktadırlar. Bölükbaşılar, baş ağalar ise, ayak takımı, yol ve erkân bilmez değersiz kişiler olduklarından bunları kabul etmektedirler. Böylece, üçyüz-beşyüzbin kişilik topluluklar halinde yol kesmek, adam öldürmek, zorla mal zaptetmek, namus bozmak, memlekette karışıklık yaratmak gibi kötülükleri âdet edindiklerinden, eyâlet ve sancak mutasarrıfları, mütesellimler ve voyvodalardan çıkarı olanlar, kapılarında baş ağa, bölükbaşılar ve neferleri beslemekte ve dolayısıyla karışıklıkların çıkmasında rol oynayan önemli sebeplerinden birinin başlıca âmili olmaktadırlar¹. Levendlerin kabileler, aşiretler, kazalarda akraba ve yakınları olduğundan hizmet ettikleri vezirler, beylerbeyiler, mütesellimler, voyvodalar yerlerinden hareket etmeden, bu tanıdık eşkiyaya el altından haberler göndermekte, eşkiyaların üzerlerine varıldığı anda bile bunlarla çarpışmaktan kaçınmakta belki onlara yardım ile ele geçmelerine engel olduklarından başka, ekseriya, ufak bahanelerle yerlerini terk edip eşkiyaların ve erbaşlarının yanında toplanıp memleketin harap olmasına sebep teşkil eylemekteydiler.

Kasabalar, köyler, aşiret ve kabilelerin halkından bazı açgözlü fesatçı kişiler, kapısız levendlerin zorla yağma eylediği hayvanları, eşya ve malları gizlice kendilerinden satın almakta, satamadıkları şeylerin çoğunu kapılardaki baş ağalara verip, baş ağalar da bunları kendileri aldıktan başka, ayrıca ulûfe ve bahşişlerini alarak sefere gittiklerinde işe yaramayıp, düşmanla karşılaştıklarında yüz çevirip, kaçmaktaydılar².

7 Mart 1776'da Ali Paşa'ya yazılan adalet fermanı gene levend hareketlerini konu yapmaktadır. Kaldırılmaları fetva ve fermanla

¹ Ankara Şr. Sc. No. 164, Vs. Vs. 218.

² Ankara Şr. Sc. 164, Vs. 218.

kararlaştırılan vezirlerin, sancak beylerinin kapılarındaki levendlerin yerine, delil, gönüllü, tüfenkcinin düzenlendiği bunların başına sadık delil başı ve tüfekçi başı gerektiği, fakat bazı önemli işlere ve diğer hususlara memur olanların indikleri kasabalar ve köylerde kahveci, çavuş, bayrak, kurban, oğlan ve uşak akçesi adıyla zayıf ve fakir kişilerden ücret istenmeyip memleketin harap edilmemesine, kendi durumuyla ve dürüstlüğüyle belli olan bir delil başı ve tüfekçi başının aranması hususları üzerinde durulmaktadır¹. Böylece, Anadolu eyaletinde mevcut olan levendlerin ve tüfenkçi başı ile delil başıların konu ettiğimiz suiistimallerinin önü alınmak isteniyor.

Eskidenberi tekâlif-i şakkaların toplanmaya devam ettiğini ve devam etmekte olduğunu 1777 Nisanında Karaman Valisine, Konya Kadısına, Kayseri Naibine ve diğer görevlilere gönderilen fermanın anlamak mümkündür. Kayseri halkının İstanbul'a gönderdikleri dilekçelerinde Karaman valilerine, kazalarından eskidenberi düzenlenen imdad-ı seferiye ve imdad-ı hazeriyeleri ödedikleri halde, valiler tarafından teftiş adıyla fermansız bölük ve mübaşir gönderilerek zulüm yapılmaması için 1152 (1739-1740)da "emr-i şerif" gönderildiği halde, valilerin bunlara uymadığı, bölükbaşılar üç-dört yüz eşkıya toplayıp teftiş adı ve hazeriye toplamak bahanesiyle Kayseri'ye bağlı İç Köyüne gelip birçok zulümler yapıldığını yazmaktaydılar. Durumu tahkik eden mübaşirler olayların doğru olduğunu bildirmişlerdir. 1751 Ocak ayında daha geniş olarak yazılan fermanın, eyalet ve sancak mutasarrıfları kendilerine ayrılan seferiye ve hazeriye ve belirli haslara iltifat etmeyerek, etrafa buyrulduklarını yazarak mübaşirler yollayıp, ahali-den "zahire baha ve kudumiye ve mübaşiriye" ve diğer adlarla pekçok para aldığı ve zulüm yaptıkları açıklanıyor. Âyânlar da halka zulüm yapmaktan geri kalmamaktaydılar. Adaleti kapsayan 1775 Nisan tarihli, Rumeli ve Anadolu'nun üç kolundaki eyalet ve sancak mutasarrıflarına hitaben bir fermanın yazıldığı belirtildikten sonra, Kayseri halkının Karaman valilerine fermanla belirtilen vergilerin dışında başka vergi ödenmemesi söyleniyor. Fakat köy köy gezen, her köye bir sürü levendle gelen bölükbaşılar konak harcı, kurban, baha ve daha başka paralar toplayarak halka zarar verdiklerini öğreniyoruz. 1776 senesinin aralık ayının başlarında ise, aynı hususlar tekrarlanmakta, belli olan hazeriyenin "ma'rifet-i şer" ile memleket âyanı tarafından

¹ Ankara Şr. Sc. 164, Vs. 219.

valiye teslimi, o da aldığına dair sened vermesi, kimseye zarar veremeyecek tarzda vergiler toplanması, adalet-nâmenin dışına çıkılmaması üzerinde dikkatle durulmaktadır¹.

Bu verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere, halk levendliği kolay bir yol olduğu için tercih eder olmuştur. Eski göçtükleri yerlerde bulunan akrabaları ve tanıdıkları da kendilerine soygunlarda yardımcı olmaktadır. Çıkarları olan devlet görevlileri, vilâyet âyânı yani ileri gelen yerli aileler de bu levend kalabalığından istifade etmek istiyor, bu da levendliğin daha çabuk gelişmesini temin etmektedir.

1777 senesinin Kasım ayının sonlarında Üsküdar'dan Anadolu'nun orta kolunun sağ ve soluyla, sonuna kadar olan yerlerdeki görevlilere hitap eden adalet fermanında, Anadolu taraflarından Bolu ve Kastamonu ile diğer sancaklardan İstanbul'a olan göçlerin sebepleri ve ev göçlerine sebep olanlara verilecek cevapları izah etmektedir².

Bu adalet fermanı da diğerleri gibi Anadolu'da adaleti ve halkın rahatının teessüs etmesini hedef tutmaktadır. Vali, kadı, zabıt olarak tayin edilen kimselerin görevleri halkı korumak olduğu halde bunlara riayet edilmemiştir.

İki sene önce, yani 1775 de Anadolu'nun ve Rumeli'nin her üç koluna yazılan "ahkâm-ı celîlede" bundan sonra vezirlerden, beylerbeylerinden, mütesellimlerden, voyvodalardan, âyânlardan ve zabıtlardan herhangi birisi, korunamayacak kadar zayıf kişilere kanun dışında zulüm ederse, aman vermeden haklarından gelinecek ve herkes sahip olduğu eyalet ve sancak ve kazaların bayındırlığını gerektirecek dikkati göstereceklerdi. Zulüm yaptığı öğrenilen vezirlerden birkaç tanesinin tuğ ve sancakları kaldırıldığı söylendiği gibi, âyân olanlardan zulümleri bilinenlerin de cezalandırılacağı, zabıtlar için de aynı şekilde cezaî işlemin yapılacağı duyurulmuştu. Nevarki, ev göçleri devam etmiş, vatanlarını terk edenlere göç sebebi sorulduğunda, zulümden dolayı yerlerini terk ettikleri öğrenildiğinden ilk anda herkese, her yere tekrar "evâmîr-i aliyye" yazılmıştı. Sonra her tarafa gizlice casuslar yollanmış ve gizlice memleketin durumu sorulmuş, halka zulüm edenler, kim olurlarsa olsun, halka ibret olsun diye cezalandırılma yoluna gidileceği duyurulmuştu. Eğer bu kişiler, vezir yahud beylerbeyi ise-

¹ Kayseri Şr. Sc. 158, s. 32.

² Afyon Müzesi, Afyon Şr. Sc. 55, Vs. 262.

ler, derhal vezirlikleri ve beylerbeylikleri, diğer zabıtlardan ve âyândan iseler dirlik ve geçim kaynakları kaldırılacak, bununla da kalınmayarak vakit geçirilmeden cezaları tertip olunacaktır¹.

1777 tarihinde yazılan bu ferman Anadolu'nun diğer sancak ve kazalarına da yollandığı için, aynı fermanın diğer suretlerinin Kayseri ve Sivas'a da gönderildiğini, Afyon, Kayseri ve Sivas sicillerinin karşılaştırılması sonunda tespit etmiş bulunuyoruz. Yalnız, bu adalet fermanının, suretlerdeki yazılış tarihleri aynı olmasına karşılık, İstanbul'a şehirlerin yakınlığı, uzaklığı sebebiyle, çeşitli tarihlerde sancak ve kazalara varması yüzünden, şehirlere varış ve sicillere işlenmiş tarihleri başka başkadır².

DEVLET GÖREVLİLERİNİN ÇEŞİTLİ SUİSTİMALLERİ İLE İLGİLİ ADALET-NÂMELER

Ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarının yaptıkları çeşitli suistimaller ve zulümlerden dolayı reâya yerini-yurdunu terketmekte ve İstanbul'a, bu zulümler ile ilgili olarak pekçok dilekçe yollanmaktaydı. Reâyayı ençok yıldıran ehl-i örf zümresinin sık sık tekâlif-i şakka toplamaya çıkması, imdad-ı seferiye ve imdad-ı hazeriyeyi gerekenden daha çok toplar olmasıydı. Bunlardan başka, ehl-i şer' mensubu şahıslar ile ehl-i örf'e ait kişilerin, aralarında anlaşarak yaptıkları suistimaller de devletin gözünden kaçmaktaydı. Bunları önlemek için pekçok adalet-nâme yazılmış ve devlet görevlilerine bu tip hareketlere tevessül etmemeleri duyurulmuştu.

1714 Eylülünün ortalarında Anadolu'nun sol kolundaki görevlilere yazılan adalet fermanı, ehl-i örf suistimallerini ortaya koymaktadır. Fermanla, Osmanlı ülkesinin her tarafındaki halkın, bu neşredilen fermânda sözü edilen adalet ilkelerinin ışığı altında gözetilerek korunmaları isteniliyor. Bundan böyle, vezirler, beylerbeyleri, sancak beyleri, mütesellimler, has voyvodaları ve ehl-i örf'e mensup diğer devlet memurları tarafından halkın hile yolu ile aldatılmaması, kaftan baha, zahire baha, nal baha, diğer zulüm ve bahanelerle kanun dışı vergiler yükleyerek, halkı rahatsız ettiklerinin öğrenildiği, Padi-

¹ Afyon Şr. Sc. 55, Vs. 262.

² Afyon'a bu adalet fermanının varış ve sicil defterine işleniş tarihi 27 Aralık 1777 olmasına karşılık, Sivas için bu tarih 24 Mart 1778 olarak göze çarpıyor. Kayseri için ise bu tarih 19 Mart 1778 dir. Kayseri Şr. Sc. 159, s. 4.

şahın bu tip hareketlere “rızâ-yı hümayunu” olmadığı açıklanmaktaydı¹. Bu tip hareket edenler şiddetle cezalandırılacaklardı.

Anadolu'daki sipah-silahdar ile bölükân-ı erba yâni, “sağ garipler, sol garipler, sağ ulûfeciler, sol ulûfecilere” ait neferlerden “eşkinçi ve müteakidin ve kul oğullarından” birinin yakalanıp, getirilmesi gerektiğinde eski kanuna göre, yerlerindeki zabıtları olan kethüda yerleri bunu yapmakla görevli iken, kadılar, naipler, mütesellimler, voyvodalar, subaşılar tarafından zabıtlarının haberi olmadan bunlar yakalanıp hapsedilmeye başlanmışlardı. Bu durum, sipah ve silahdar ocakları zabıtları tarafından şikâyet olunmuştu. Bunun üzerine, 1722 Aralık ortalarında, Anadolu'nun sağ koluna yazılan adalet fermanında, eski kanunlarda olduğu üzere, bunların, zabıtları olan kethüda yerleri vasıtasıyla yakalanıp, hapsedilmeleri, dışarıdan kanunsuz olarak kimsenin karışmaması konu edilmekteydi².

1740 Haziranı başlarında yazılan adalet fermanında valilerin ve görevlilerin suistimalinden bahsetmektedir. Valiler az önce bahsettiğimiz suistimalleri yapmaktadırlar. Valiler az önce bahsettiğimiz tekâlif-i şakka türünden vergileri toplamaktadırlar.

Kadılar ve naipler hüccet-i şer'iyeden verdikleri arzlar ve sicillere kaydolunan davalardan ve diğer işlerden, idare memurları, muhassıllar, has ve vakıf zabıtları, mütevelliler, câbiler, zeamet ve timar mütevellileri ellerine verilen beratlar ve “defatir-i hakaniye ve evamir-i aliyede” bildirilenden fazla kolcu, yazıcı akçesi, sarrafiye, akçe başı, bedava yem-yiyecek ve diğer zulümlerle reâyadan akçe almaktadırlar. Adalet fermanı bu tip suistimalleri önlemek amacını gütmekteydi. Kethüda yerleri, yeniçeri serdarları ve vilâyet ileri gelenleri de buyruldukları istenilen verginin dağıtımını ve toplanmasında, herkesin tahammülüne göre, “ma'rifet-i şer'” ile “tevzi'-i defter” edip, tekâlif-i şakka yüklemeyecekler, kendileri ve kadılar ve naiplerin çıkarları için çalışmayacaklardı.

Seferler sebebiyle bu hususlara dikkat olunamamış, fakat, savaş sona erdiğinden bahsi edilen bu hususlara devlet yükümlülerinin artık riayet etmeleri tenbih olunmuştu³.

¹ Bolu Şr. Sc. 42/844, Vr. 88-B.

² Afyon Şr. Sc. 38, Vs. 120.

³ Uluçay, Çağatay; 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İst, 1955, s. 191-194.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında gördüğümüz, ehl-i şer' ve ehl-i örf mensuplarının yapmış oldukları yolsuz ve usulsüz hareketler ve soygunların daha sonra yayınlanan adalet-nâmelerde de devam ettiğini görmekteyiz. Bu hareket tarzı, ehl-i şer' ve ehl-i örf mensuplarına kazanç temin ettiği gibi, şehir içerisinde olan yerli ailelere de kazanç sağlamaktaydı ki, bunun nasıl olduğu izah olunacaktır.

1740'dan sonra, Anadolu'dan tekâlif-i şakka'nın kalkması ve paşaların birçok usulsüz hareketlerini önlemek için, paşalara hitaben pekçok adalet fermâmı ve adalet fermanlarının dışında diğer münferit fermanların yazılmasına devam olunmuştur. Bazı paşalar samimî olarak tekâlif-i şakka'nın toplanmamasını istemekte olduklarından yahut öyle görünmek icap ettiğinden "adalet buyrukları" yazmak suretiyle "tekâlif-i şakka"nın toplanmamasını eyaletlerine bağlı olan yerlere yazmışlardır. Örneğin, 28 Mart 1746'da Kütahya Valisinin Kütahya'dan Sivas'a kadar olan yerlerdeki valilere yazdığı "adalet buyrukları"nda bayrak, kurban, çavuş, gel-geç akçesi adıyla akçe alınmaması, toplanacak zahirelerin satın alınarak toplanması, bu hususun halka bildirilmesi istenmişti¹. Zahirelerin böyle satın alınarak toplanması ile bu konuda yapılan suistimalin önü alınmak istenmekteydi.

1742 Nisan sonlarında yazılan "adalet-nâme-i hümayûn"da Anadolu'nun orta kolunun sonuna kadar olan yerlerdeki beylerbeyleri, kadılar, naipeler, menzil mübaşirleri, mütesellimler, voyvodalar, zabıtlar ve vilâyet ileri gelenlerine hitap olunmaktadır. Bu fermanda, vilâyet valilerine tayin olunan imdâd-ı seferiyye ve imdad-ı hazeriyelerin toplanması, bunun dışında tekâlif-i şakka toplanmaması üzerinde durulmuştur. Bundan sonra menziller konusuna geçilmektedir. Menziller de maliye tarafından tertip olunan düzen gereğince ve menzil mübaşirleri tarafından, her kazanın güzelce düzene bağlanması, fakat, bu sebeple hazeriye adıyla akçe ve para alınmaması, halka hiçbir şekilde zarar verilmemesi ferman olunmuştu². Bunların dışına çıkılırsa, valiler ve askerler tarafından bir kimsenin bedava yem ve yiyecek aldığı duyulursa, o kazanın hâkimleri, zabıtları ve âyânının cezalandırılacağı³ ve böylece kazaların düzenlerinin sağlanacağı umuluyordu.

¹ Ankara Şr. Sc. 127, Vs. 78, s. 40.

² Kayseri Şr. Sc. 133, s. 262.

³ Kayseri Şr. Sc. 133, s. 262.

Fakat, bunlara uyulmamıştır. İncelediğimiz yüzyıla ait belgelerden bu isteklere uyulmadığı açıkça görülmektedir.

Kayseri Kadısı Hacı Ahmed'e 1742 Haziranı ortalarında yazılan bir fermanda, Kayseri Kazasında ve köylerinde "ehl-i zimmet" reâ-yasının İstanbul'a gönderdikleri dilekçelerinde Kayseri sancağı mutasarrıfları ve mütesellimlerinin Kayseri'ye geldiklerinde şeriat kanununa aykırı ve fermansız pekçok vergi topladıklarını yazdıklarını, oysa imdâd-ı seferiye ve hazeriyelerini ödediklerine göre başka vergi ödememeleri gerektiği, bunların adalet fermanında da belirtildiği, "adalet-nâme-i hümayûn"un dışına çıkılmaması söylenmekteydi¹.

Kayseri Kadısına yazılan adalet-nâme'yi hümayuna göre hareket edilmesini² emreden fermanda bahis konusu olan hatt-ı hümayun, 1742 Mayısında yazılan ve bir sureti de Afyon'da bulunan belge olsa gerektir. 1742 mayısında Anadolu'nun sağ kolundaki sancak beyleri, kadılar, naipeler, mütesellimler, voyvodalar, kethüdayerleri, yeniçeri serdarları, zeamet ve timar sahipleri, mirî mukata'a mültezimleri, has ve vakıf zabitleri, vakıf mütevellileri, câbiler, vilâyet ileri gelenlerine yazılan hatt-ı hümayûnda bütün adalet fermanlarında görüldüğü üzere, re'âyânın korunması istenmekteydi. Valilerin imdad-ı seferiye ve hazeriye ve haslarının mahsullerine kanaat ederek, devr, kaftan baha ve diğer şakka türüne dahil olan vergileri almamalarının üzerinde durulduktan sonra, kadıların hücc-i şer'îye (islâm hukukuna göre düzenlenen senetler, vesikalar), arzlardan, çeşitli davalardan, harc-ı kitabet adıyla tayin olunandan fazla para almamaları konu edilmekteydi. Kadılara, ehl-i örfe tabi olarak fakir halka hiçbir şekilde zulüm yapmayacaklardı. Mukata'a voyvodaları, devletin has ve vakıflarında görevli zabitler, mütevelliler, câbiler, zeamet ve timar sahipleri de ellerine verilen beratlar, tapu-kadastro ile ilgili "defter-i hakanî" defterlerin suretleri ve fermânlarla toplanması belirtilenleri, kanun ve defter gereğince toplanması, yazıcı akçesi, sarrafiye, akçe başı ve bedava yem-yemek isteği ve diğer şekiller ile memleket halkından bir akçe alınmaması söylendikten sonra, öşür ve kanunî vergileri defterden fazla istemeği yasaklandığı belirtiliyor. Bundan böyle,

¹ Kayseri Şr. Sc. 133, s. 291.

² "Bundan akdem hatt-ı hümayûn ve şevket-makrûniyle mu'anven adelet-i mutazammın evâmîr-i aliyye sâdir olduğuna binâen adalet-nâme-i hümayûnumun mazmûn-u iltimâslarına muvâfık" Kayseri. 133, s. 291.

kethüdayeri, yeniçeri serdarları da “harc-ı hukuk” adıyla ve diğer zulümler ile bir ferdi rahatsız etmeyeceklerdi. Vilâyet âyânı denilen şehirlerin tanınmış ve zengin, sözü geçer kişileri de, “evamir-i aliyye ve irade” olan vergilerin dağıtılmasında, değişiklik ve ödeme işlemlerinde muamelelere uygun hareket edecek, herkesi gücüne göre “ma‘rifet-i şer” ile dağıtılmasına dikkat edeceklerdi. Bu ileri gelen kişiler, tahammüllerinden fazla olarak, kadılara ve naiplere menfaat temin etsin diye “tevzi‘ defteri”ne fazla bir şey yazmayacaklardı¹.

Vezirler ve beylerbeyleri gelirlerinin masraflarını karşılamaya yetmediklerini söyleyerek, bayraklarla köy köy gezip, bahaneler ile eskiye nazaran daha fazla zulme cesaret ettiklerinden, köylüler vatanlarını terk idip, herbiri buldukları yerde olduklarından daha yaşanır yerlere gitmişler, bu arada geride kalan halk perişanlıklarını, yurdlarında durub, oturacak halleri kalmadığını İstanbul’a duyurmuştur. Bunların önünü almak için valiler ve hâkimlerin, dairelerinin halkını azaltmaları, bildirilenden fazla vergi toplayanlar kadı ve zabıt iseler durumlarının İstanbul’a bildirilmesi, vezir iseler görevden alınmaları, beylerbeyleri iseler görevlerinin değiştirilmesi, kadı iseler “ceride-i kaza”dan isimlerinin kazanması gibi cezalar verileceği gibi, diğer memurlar ve vilâyet ileri gelenlerine de çeşitli cezalar verilecekti².

1742 tarihli bu adalet yazısında görüleceği üzere, bu tarihlerde de, bütün devlet görevlileri ve vilâyet ileri gelenleri çeşitli yolsuzluklara başvurmakta ve halkın perişan olmasına sebep olmaktadır, bu adalet-nâme ile bu tip hareketlerin önü alınmak istenmiştir.

Bu fermanın da anlaşılacağı üzere, vergilerin herkesin gücüne göre değil, vergileri dağıtanların kendi isteklerine göre vergi toplama işinin yapıldığı göze çarpıyor. Tabii ki, burada vergi dağıtması yönünden vilâyet âyânı görevli olduğuna göre, bu kişilerin vergi dağıtımında âdil ölçüler içerisinde hareket etmeleri gereklidir. Fakat, anlaşıldığına göre, bu böyle olmamıştır. Bunlar, kadılar ve naiplere de menfaat temin ederek re‘âyadan fazla vergi toplar olmuşlardır. Bunun yanına, beylerbeyleri ve sancakbeylerinin de gelirlerinin kendilerine yetmediğini ileri sürerek, kanunsuz vergiler topladıkları ve diğer devlet görevlilerinin de bu tip hareketlere kalkıştukları düşünülürse Anadolu’nun ve re‘âyânın perişanlığının sebepleri açıkça ortaya çıkar.

¹ Afyon. 45, Vs. 153.

² Afyon. 45, Vs. 153.

XIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAKİ SUİSTİMALLER, ÂYÂNLIK, MÜTEGALLİBELİK, MENZİL, MÜBAŞİR SORUNLARIYLA İLGİLİ ADALET-NÂMELER

1164 (1750-1751) senesinde yayınlanan bir diğer “adalet-nâme-i hümayun” suretinde¹, adalet-nâmelerin amacı ve istenilen hususların neler olduğu, İmparatorluğun hali açık açık ortaya konulmaktadır. Bu adalet fermanında bütün Osmanlı topraklarında yaşayan halkın yerlerinde-yurdlarında oturup, kendi kazançları ile uğraşıp, devlete hayırlı dualar etmeleri öneriliyor. Önceden verilen düzen gereğince, Paşaların alması kararlaştırılan, savaş sıralarında “imdad-ı seferiye”, sefersiz zamanlar da ise “imdad-ı hazeriye”yi herkes adalet ölçüsü içerisinde verecektir. Eyalet ve sancak mutasarrıfları tarafından “devr”, kaftan baha, zahire baha, nal baha, öşr-i diyet ve diğer bahanelerle hiç bir şekilde para alınmayacaktır. Daha sonra mübaşir konusuna değiniliyor. Ferman ile mübaşir gönderilmesi, gerektiğinde davaya göre bir, yahut iki en fazla dört-beş kişiden fazla adam ile bir yere mübaşir gönderilmemesi ve giden mübaşirlerin de gittikleri yerlerde kimseden bedava yem-yiyecek almayıp, davaya taraf tutmadan halletmeleri, bir kazadan bir kazaya adam çağırılmaması hususları mübaşirlere tenbih olunmaktadır. Eğer bunun tersine hareket olunur ise o mübaşirin hakkından gelineceği de hatırlatılıyor.

Kadılar ve naiplerin yapacakları işler de ele alınıp incelenmektedir. Kadılar ve naipler verdikleri hüccetlerden, arzlardan, sicillere yazılan davalardan ve mahkemeye ait diğer maddelerden “harc-ı kitabet” adıyla kanun tarafından tayin olunandan fazla akçe almayacak ve “hilâf-ı şer‘-i şerif” karar vermeyecek, rüşvet karşılığında bir tarafa zarar vermekten, suçlu kimseleri korumaktan sakınacaklardı. Diğer devlet görevlileri için de durum aynıydı. Mukata‘ at voyvodaları, has ve vakıf zabıtları, mütevellileri, câbileri, ze‘amet ve timar sahipleri, 1742 tarihinde yayınlanan az önce sözünü ettiğimiz hususlar içinde hareket edecek ve eskiden söz konusu ettiğimiz sarrafiye, yazıcı akçesi ve bu gibi suistimallerle fazla akçe almayacaklardı. Kethüdayerleri, yeniçeri serdarları da “harc-ı ma‘kul” diye diğer yollarla para isteyip re‘âyayı incitmeyeceklerdi. Vilâyetin ileri gelen kişileri belli olan salyane ve vergilerden kendileri için re‘âyaya akçe yük-

¹ Süleyman İzzi, İzzi Tarihi, c. II, Vr. 261. A-262.

meyip, vergileri doğruluk esasları içerisinde toplayacaklardı. Cizye-dârlar ellerinde olan “berât-ı âlişân”dan fazla cizye almayacaklardı. Bundan önce de bu konuda adalet-nâme çıkarılmış, fakat, unutulduğundan valiler, hâkimler, naip, voyvodalar, zabıtlar, âyânlar aç gözlülüklerinden dolayı bu kaidelere uymamışlar, re’âyaya el uzatmışlar, olur olmaz bahanelerle re’âyaya zarar verdikleri Anadolu ve Rumeli’den gelen ihbarlardan anlaşılmış, bunun üzerine yeniden bu ferman yazılmıştı¹. Bu fermanın aksine hareket edenler olursa cezalandırılacaklardı. Bu cezalar, 1742 tarihinde yayınlanan adalet-nâmede aynı olduğundan burada söz konusu etmedik. Esasen, bu görülen cezaların konularla ilgili olarak adalet-nâmenin yayınlandığı da, konusunu ettiğimiz fermanla geçmektedir ki, bu olsa olsa 1742 tarihinde yayınlanan adalet-nâme olabilir. Belki bu arada başka bir adalet-nâme yayınlanmış olabilir. Fakat, 1750’de yayınlanan bu adalet-nâme ile, 1742’de yayınlanan adalet-nâme birbirlerine büyük benzerlik göstermekte olup, aşağı - yukarı aynı hususları kapsamaktadırlar. Yalnız, 1750-1751’de yayınlanan adalet-nâme daha etraflıdır. Göçler üzerinde daha fazla durmakta, Ayrıca, cizye-dârları da konu edinmektedir.

1751 senesinin Ağustos ortalarında, Anadolu’nun sağ koluna yazılan adalet-nâme’de herkesin kendi işi ve kazancı ile uğraşması, rahat ve huzurun hüküm sürmesi, devlete dua edilecek bir duruma gelmesi Padişahın arzusu olduğu bildirildikten sonra, gene valilerin suistimalleri konu ediliyor. Seferler sebebiyle paşalara verilmesi ferman olunan “imdad-ı seferiye” ve sefersiz vakitlerdeki “imdad-ı hazeriye”yi herkes ödediği halde eyalet ve sancak mutasarrıfları zahire baha ve daha önce konu ettiğimiz tekâlif-i şakka nevinden vergileri toplayarak kimseyi rahatsız etmemeleri, ferman ile mübaşir yollanması gerektiğinde fazla sayıda adam ile bir yere mübaşir gönderilmemesi, giden mübaşirlerin de gittikleri yerlerde kimseden bedava yem-yiyecek ve hiçbir şey almamaları üzerinde duruluyor².

1755 Şubatında, III. Osman’ın tahta geçtiği sırada³ yayınlanan adalet-nâmede davalar konusu ele alınmaktadır. Önce, kanunla halledilemeyen ve kanuna aykırı kararlar alınan davaların duyulduğu, aslı olmayan birçok uydurma davalarla namuslu kişilere zûlüm

¹ Süleyman İzzi, İzzi Tarihi, c. II, Vr. 261.

² Afyon Şr. Sc. 49, Vs. 215, Vr. 67-A.

³ III. Osman 13 Aralık 1754’de padişah olmuştu.

yapıldığı, bazı edepsizlerin de intikam kasdiyle halka zarar verdikleri ve mültezim, kadı, voyvoda gibi memurların değişeceğini ileri sürerek türlü yalanlarla halk arasında karışıklıklar çıkardıkları anlatılıyor. Sonra, menzil idaresi, vilâyet işlerine gerekli olan masrafları icabet ettirecek vergiler, cizye, avarız, nüzul, mirî mukata'a malları ve hatta imdâd-ı hazeriye ve seferiye akçeleri, has ve vakıf, ze'amet ve timar mahsullerinin, bundan böyle kaldırılmış ve af olunmuş olunduğu yolunda uydurma haberlerle, bunun gibi çeşitli sözlerle karşılıklara sebep olunduğu söyleniyor¹.

Bu şekilde sözlerle düzeni bozan, re'âyayı devlete ve devlet memuruna karşı koymaya cesaretlendiren, valilerin, hâkimlerin halk ile olan ilişkilerini bozan kişiler, bunlardan başka memleket düzeninin karışmasına, devlet gelirlerinin eksik olmasına, önemli işlerin bozulmasına sebep olanlar cezalandırılacaklardı. Bu şekilde "beytül-mâl-i müslimînin" eksikliğine, cizye vergisinin, devlet hazinesi için toplanması kararlaştırılan aidatlardan avarız, nüzul vergilerinin toplanmasına halkı kıskırtmak suretiyle mani olanlara, cebelu, mukata'alar gibi devlet malının, kanunlara göre has, vakıf, ze'amet ve timar taraflarına yöneltilen öşür ve diğer mahsuller ve vergilerin eksik olmasına sebep olanlar tabii ki devlet tarafından hoş karşılanamazdı. Onun için bu tip hareketleri yapanlar cezalandırılacaklar ve böylece bu tip hareketlerin önü alınmak istenecekti².

Bu adalet fermanında da görüldüğü üzere, yerli müttegallibeler halkı kıskırtarak vergi ödetmeme gibi yollara başvurmaktadır. Eğer ortam müsait ise, bu gibi hareketler yani vergi yükünden kurtulmak re'âyanın da işine geldiğinden bu kişiler isteklerine erişebiliyorlardı. Nitekim, bu tip hareketlerin olduğu ve önlenmek için tedbirler alındığına göre, ortam bu işler için müsaitti. Sol koldaki görevlilere yazılan bu adalet fermanında da görüldüğü üzere davalarda haksızlıklar olunduğu kabul ediliyor. Zorba kişiler, o kadar sözü geçer hale gelmişlerdir ki, mütesellimin, kadının azl edildiğini ileri sürmekte, buna da halkı inandırabilmekteydiler. Tabii ki bu kişilerin bu işlemlerde kendi çıkarları da olduğu muhakkaktı. Kendileri buldukları yerlerde zorbalık yaparak kendi hesapları için paralar toplamakta ve halkı bu gibi işlemlerle kendi taraflarına çekmek çabasında idiler.

¹ Bursa Şr. Sc. B. 79/280, Vr. 110.

² Bursa B. 79/280, Vr. 110.

1757'nin Kasım ortalarında sağ koldaki görevlilere yazılan adalet fermanı, daha önceleri konu ettiğimiz tekâlif-i şakka'nın alınmamasını, rüşvet alarak etrafa zarar verilmemesini, âyânın kendileri için salyane ve vergiler toplanırken deftere fazla akçe yazmamasını istemektedir. Bu adalet-nâme¹ Anadolu ve Rumeli'deki kadılar, naip-ler ve âyânların halkı korkutup yerlerinden kaldırmamaları, paşaların yukarıda belirttiğimiz zulümleri yapmamaları için Anadolu ve Rumeli'nin üç koluna da yazılmıştı. Sadrazam çukadarlarından Ömer ile gönderilen bu ferman, çeşitli yerlerde bulunan herkese duyurulmak amacıyla ve bir suretinin de mahkeme sicillerine konulması amacıyla yazılmıştı. Bunda, önceden tespit edilen "imdad-ı hazariye" den fazlasının alınmayacağı da söz konusu edilmekteydi. Az önce belirttiğimiz, rüşvet alma, salyane ve vergilere defter tertip edilirken zam yapılmasının kaldırılacağı umulmaktaydı. Bunun tersine hareket edenler cezalandırılacaklardı².

Beylebeylerinin adalet buyruvduları bölgeleri dahilinde adaleti temin etmek, uygunsuz işleri önlemek amacıyla kapsamaktaydı. 5 Mart 1768'de³. Anadolu Valisi Ali Paşa'nın buyruvdusu bunların içerisinde en önemli olanlarından biridir. Ali Paşa, 23 Şubat 1768'de hatt-ı hümayun ile yeniden Anadolu Valisi olduğundan sonra, Ankara Mutasarrıfı ve diğer görevlilere bu adalet buyruvdusunu yazmak gereğini duymuştur. Ali Paşa, Ankara'daki kazalar ve etrafındaki yerlerde oturan yerli halkın işlerinin kanuna göre görülmesi ve refahları için Anadolu eyaletinin kendisine verildiğini anlatıyor. Bu durumun herkese anlatılmasından sonra, kimseye kanun dışı zulüm edilmemesini, bu konuda çok dikkatli davranılmasını istiyor. Ali Paşa'nın üzerinde durduğu diğer bir husus da mübaşirler sorunudur. Çok sayıda mübaşir dava konusu olan haksızlıkları yerinde görmek için hareket ettiklerinde, gittikleri yerlerde kanunsuz paralar topladıkları gibi, mübaşir olmayanlar bu şekilde ya bunlara katılmakta, yahut kendi başlarına başka yerlere gitmekte, teftiş yapmaktaydılar. Ali Paşa halkın rahatı için buyruldu ile tayin olunan mübaşirlere, konak (kalacakları yere), yem ve yiyecekden başka, eski zamanlarda olduğu gibi gel-geç akçesi,

¹ Bursa Şr. Sc. B. 175/319, Vr. 141-142. Afyon 51, Vs. 34.

² Bursa Şr. Sc. B. 175/319, Vr. 141-142, Afyon 51, Vr. 34.

³ Bu tarihin yanında ayrıca 23 Şevval 1181 (13 Mart 1768) tarihi vardır. Bu belgenin kaydediliş tarihi olmalıdır.

48

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على
 سيدنا محمد وآله
 وبعد
 انما ارسلنا رسلنا بالبينات
 وانزلنا معهم الكتاب بالبينات
 لعلهم يتقون
 والذليل على السالكين
 انما ارسلنا رسلنا بالبينات
 وانزلنا معهم الكتاب بالبينات
 لعلهم يتقون
 والذليل على السالكين
 انما ارسلنا رسلنا بالبينات
 وانزلنا معهم الكتاب بالبينات
 لعلهم يتقون
 والذليل على السالكين

1937
47-B

4 — Topkapı Sarayı Saray Arşivi, Trabzon Şr. Sc, Vr. 47-B

çavuş, kurban ve “avaid” adıyla bir akçe verilmemesini, mübaşirlerin de böyle şeyler alacak şekilde hareket etmemeleri, bu tip hareketlerin yasak olduğunu açıklıyor. Bu şekilde harekete başvuranlar cezalandırılacaktır. Ayrıca mübaşirin elinde mühürlü senedi var mı, yok mu kontrol olunacaktı. Mübaşirlerin, yem ve yiyeceğine, ayrıca, bir gecelik misafirliklerine dikkat olunacak, üzerlerine adam gönderilerek karışıklık çıkmasına sebep olunmayacaktı.

Kötülüğü âdet haline getirenler, bazen davacıya ve bazen de davacının aleyhinde olana yardım sevdasiyle duruşma esnasında görevli olan mübaşire yalan sözler ve cevaplarla, hak iddia eden davacıyı korkutmayacak, hukuku aksi yolda tecelli ettirerek, mübaşiri boş göndermeyecekti. Şimdiye kadar bu tip hareketlere göz yumulmuş ve müsamaha gösterilmiş ise de, bundan sonra kazaların toplantı yerlerinde, kasaba ve köylerde kanuna aykırı harekete cesaret edenler olursa af edilmeyip haklarından gelinecekti. Zararlı kişilere gizli yahut açıkdan izin verip, işlerin çökmesine sebep olan zabıtlar ve âyânın dahi gereği görülecek ve durumlarına göre cezalar verilecekti¹. Ali Paşa, bunları kapsayan buyrulduunun yollandığını, geldiğinde Ankara kazalarındaki kadıların ve naipilerin daha önce gönderilen ferman ve bu buyruldu suretlerinin tam olarak kaza ileri gelenlerinin “ulemâ ve suleha ve âyân ve zabitan” ile bütün halkın önünde okunması, bundan sonra yukarıda berlitilen bütün bu hususlara herkesin uymasını istemektedir².

Anadolu Valisi Ali Paşa, buyruldu’da belirttiği üzere, İstanbul’dan daha önce gönderilmiş olan adalet fermanı üzerine bu adalet buyrulduğunu yazmış olmalıdır. Buyruldu’da belirtildiği üzere, kaza içerisinde ve çevresinde, adaletsizlikler açık şekilde görülmektedir. Mübaşirlerin suistimalleri yanında, kaza içerisinde kanuna aykırı hareket edenler ya istenerek yahut korku yüzünden korunmakta, haklı davaların haksız gibi gösterilmek suretiyle kazanç edinme yollarına başvurulmaktadır. Mübaşirler bu bakımdan aldatılmaktadırlar. Görüldüğü üzere, bu hususların bir kısmı daha önceki adalet fermanlarında da mevcuttu. Fakat, bu buyruldu dava suiistimallerini, mübaşirlerin durumunun Anadolu’da ne biçimde olduğunu değişik ve çok etraflıca ortaya koymaktadır.

¹ Ankara Şr. Sc. 153, Vs. 172.

² Ankara Şr. Sc. 153, Vs. 172.

Anadolu ve Rumeli'deki halk birbirlerine olan düşmanlıklarından dolayı, ya da mal kazanmak için İstanbul'a ve vali ya da hâkimler tarafına gelip şikâyetlerde bulunmaktaydılar. Bunların halli için bazen İstanbul'dan, bazen de vali ve hakimler tarafından mübaşirler yollanmaktaydı. Yapılan duruşmalarda, şikâyetçinin haksız olduğu ortaya çıkmakta, fakat, suçsuz olan kişiden "mübaşiriye" ücreti alınmaktaydı. Bu bahane ile pekçok mazlum zarara uğramaktaydı.

Bunun için 1768 Martının sonlarında tedbir alınmıştı¹. Bu tip şikâyetçilerin yalanları ortaya çıktıkta, ya da önce şer' ile görülüp, adalet ve hak üzere tamamlandığında, intikam almak için tekrar şikâyete başvurduğunda, mübaşiriye ücretinin kendisinden alınmasına karar verilmişti. Ayrıca, bu tip davalarda, göz yummak karşılığında bazı vali ve kadıların rüşvet almamaları da tenbih olunmuştu². Bununla ilgili olarak, daha sonraları 1796 Temmuzunun ortalarında yazılan "adalet emri"nde de aynı hususlar tekrarlanmaktaydı³.

1779 Martının başlarında Anadolu'nun orta kolunda olan görevlilere hitap eden ferman bize, devlet görevlilerinin (kadı, naip, beylerbeyi, âyânın ne çeşit suistimallere başvurduklarını açık açık ortaya koyması ve Anadolu'daki devlet görevlilerinin Anadolu'yu ne tarzda harabeye çevirdiklerini göstermesi yönünden hayli ilginçtir. Bu fermanın da anladığımızı göre, devlet görevlileri gelirlerini arttırmak için birçok suistimler yapmaktadırlar. Fermanın bunların önünün alınması için tedbirler ileri sürülüyor. Âyânlar vezirler, beylerbeyleri, dairelerinin halkının masraflarını şehirlerde oturanlara yüklemek ve haksız olarak halkın yerleşik olduğu yerlerden temin etmek yoluna başvurmaları, uğradıkları yerlerden "zahire baha", "müruriye", "teftişiyeye" adıyla para almalarını önlemek için tedbirler alınmıştı. Valiler, yalnız halkın kudretine göre, hazeriyeler ve seferiyeler düzenliyeceklerdi. Vezirler, beylerbeyleri geçtikleri yerlerden sağa, sola sapsayacak, yem ve yiyeceklerin akçe karşılığı alacaklar, halkı rahatsız etmeyecekler, kadılar, naip ve âyânların kanunsuz vergiler toplamayacak, kendi çıkarları için halka akçe yüklemekten kaçınacaklardı.

Kırım sorunu sebebiyle sınırlarda görevli olan, bu sebepten dolayı ister istemez rütbeleri değişen vezirleri kazalar ve diğer yerlerden

¹ Ankara Şr. Sc. 153, Vs. 215.

² Ankara Şr. Sc. 153, Vs. 215.

³ Orta kola yazılmıştır. Kayseri Şr. Sc. 173, s. 137.

geçerken, üç-dört saat uzaklıkdaki bir yere ayak sürüyerek gitmeyecekler, fakir halkdan bedava yiyecek, içecek almayacak, kaza ve nahiyelerden zorla onbeş-yirmi kese akçe toplamayacaklardı. Ayrıca, geçiş yolunun dışındaki kazalara girerek halka zarar vermek ve istedikleri kadar akçe isteyip, üç saat kadar uzaklıkdaki kazalar, eyalet ve sancakların içindeki yerlere zahire defterleriyle buyruldu verip, mübaşir göndermeleri ve “şu kadar kise zahire bahayı ya virirsiz veyahud kazanıza dahil olurum” cevabıyla ister istemez istedikleri ücreti toplamayacaklardı¹. Kadılar ve âyân bile bu şekilde akçe dağıtımına kendi çıkarları ve menfaatleri sebebiyle paşalara verilen ücretlerin üzerine “defter harcı ve vilâyet masrafı ve âyân ücreti ve dürlü dürlü bahaneler ile” ödenebilecekden fazla akçe yükleyip, devlet hazinesine ait maldan başka, senede bu çeşit üçer-dörder defa vergi tahsiliyle halkın takattan düşmesine sebep oluyorlardı. Durum bu sebeplerden dolayı daha endişe verici bir hal arz ediyor, vilâyetler harap oluyor, ziraat işleri duruyordu. Oysa ki, valilerin bir yerden diğer yere geçerken kaldıkları yerlerden gidecekleri yerlere hiçbir şekilde sapmadan, doğru yoldan çıkmadan, sağa-sola uğramadan, sekiz saatlik mesafe dolmadan önce mola vermeden gitmeleri lazımdı. Yani sekiz saat dolmadan mola verme âdeti yasaktı. Halbuki bu düzene uyulmadığı, bu fermanın da anlaşıldığı üzere uyulmamıştır.

Adalet fermanında konu ettiğimiz hususlara riayet olunmadığı anlaşılmaktadır. Bunlara uyulması için yeni tedbirler alındı. Anadolu'nun düzenini bozanlar gizlice araştırılacak, eğer bu kişiler kadı ve naip iseler “ceride-i kuzât”dan isimleri kazanacak, ailesiyle uzak yerlere sürülecek, âyân iseler aman vermeksizin cezaları düzenlenecek, vezir ve beylerbeyi iseler bunlara benzer şekilde cezalandırılacaklardı². Bu fermanın bir sureti de Sivas'a gönderilmiş olup, Sivas'da bulduğumuz ferman suretinin sicil defterine kayıt tarihi, Kayseri'dekine göre bir ay daha sonraya aittir³. Bu da yol farkından ileri gelmiş olabilir. Bu fermanın da anlaşılacağı üzere valiler ve diğer görevliler re-âyaya zorla kanunsuz vergiler yüklemekte, eğer vermeyecek olurlarsa

¹ Ankara Etnografya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 160, s. 10, Müh. 175 s. 289-290, Fotokopi: 5-6.

² Kayseri Şr. Sc. 160, s. 10. Müh. 175 s. 289-290 Fotokopi: 5-6.

³ Kayseri siciline kayıt tarihi 1779 Ağustos sonları olup, Sivas siciline kayıt tarihi ise 3 Ekim 1779 dur. Sivas Şr. Sc. 1, s. 182.

zorla almak olanağı ellerinde olduğu için kuvvet yoluyla alma yoluna başvurmaktadırlar. Fazla para edinmek ve mal sahibi olmak için sık sık mola vermekte, yollarının üzerinde olmayan yerlere gitmekte, sekiz saat olmayan mesafeleri konak yapmaktadırlar. İmdadiye türünün dışında vergi toplayan valilerin, bu vergilerin dışında kanunsuz vergileri toplamaya devam ettikleri ve âyânların da bu havaya uydukları hususları bu fermanla da tekrarlandığına göre, artık yaygın hale gelen bu usul adalet fermanları ile önlenemez bir duruma gelmiş demektir.

1780 Nisanı sonlarında yazılan, Kayseri Kadısına, Konya, Ankara, Tokat, Trabzon, Gümüşhane, Amasya kazalarının kadıları ve naipleri ile bütün bu yerlerdeki zabıtlere hitap eden, memleketin düzeni ve adaletin tesisi ile ilgili fermanla, özellikle cizye konusunda ve diğer konularda olan suistimallerin önlenmesi konu edilmektedir¹.

Bilhassa, seferler sırasında mübaşirler kanunsuz vergiler toplamaktaydılar. Mübaşirlere beratları gereğince hareket etmeleri, "bilâ-emr-i şerif" tutuklamalar yapmamaları, çeşitli bahanelerle halkın rahatsız edilmemesi, kanunsuz hareket etmemeleri, devlet malının ve vergilerinin toplanmasında buyruldu ve mürasele dışında bir şey almamaları tenbih olunmaktaydı. Âyânın ve zorbalığı âdet edinen diğer kişilerin zorla bir akçe almamaları ve asla reâyayı rahatsız etmemeleri üzerinde durulmaktadır². Aynı tarihlerde, Anadolu Valisi Mehmed Paşa'ya, Kütahya'daki kadı ve naiplere hitap eden adalet fermanında, vezirlerin, beylerbeylerinin, mültezimlerin, voyvodaların, âyanların, mütesellimlerin, zabıtlere reâyayı nasıl soydukları izah olunmuş ve bu tip hareketleri önlemek için alınacak tedbirlerin neler olduğu tekrarlanmıştır. Fakir halka türlü türlü eziyetler yapılmakta ve canlarından bıkan bu kişiler maddî bakımdan büyük yük altında ezilmekteydiler. Devlet görevlilerinin fazla para kazanmak amacıyla hareket etmeleri, her adalet fermanında tekrarlandığı gibi halkın refahı için çalışmalarını hususu görevlilere gene tekrarlanmaktadır³.

1783 senesinin Eylül ayı ortasında yazılan adalet fermanı ise ehl-i şerifin âyânlarla anlaşmaları, kadıların önemli işlerin tehirine

¹ Sivas Şr. Sc. 1, s. 275 Müh. 175 s. 290.

² Sivas Müzesi, Sivas Şr. sc. 1, s. 275, Mühimme. 175, s. 389.

³ Ankara Şr. Sc. 171, Vs. 159, s. 58.

sebepler olacak, asker ve zahire afvı gibi konularda i'lämler verdiği, harc-ı hüccet gibi ücretleri artırmak suretiyle kazanç temin ettiği ve bu tip hareketlere başvurulmaması tekrarlanmaktadır¹.

1785 Kasımının ortalarında, Anadolu'nun orta kolundaki görevlilere yazılan adalet fermanı bize Anadolu'da kapısız levendlerin nasıl çoğaldığını ve şehir içerisinde zengin olma yolunu arayanların ne gibi yollarla bunu gerçekleştirdiklerini göstermesi bakımından epey ilgi çekici bilgiler vermektedir². Fermanında halka zulüm ve eziyet olunmasına hiç bir şekilde rıza gösterilmediği halde, eskiden, İmparatorlukta bazı halktan iştirildiği üzere, olagelen karışıklık ve dağılımların halka karşı levendlerin haydutça hareketlerinden doğduğu söyleniyor. Bundan dolayı, bunların ortadan kaldırılması için ferman çıkarılmıştır. Eyalet ve sancakların mutasarrıfları, mütesellimleri kendilerinin "âidât-ı mu'ayene ve mutâdeleri" ile yetinmeyip, etrafa mübaşirler yolladıkları, haksız yere halkı rahatsız ettikleri, mübaşirlerin de gittikleri yerlerde ve yol sırasında halkı soymaları, kadıların ve naiplerin de hüccetlerden ve arzılardan ve sicillere yazılan "kazayadan" ve mahkeme işlerine ait maddelerden "harc-ı kitâbet" adıyla tayin olunan fazla para almaları uygunsuz hareketlerdendi³.

Kadılar ve naipler rüşvet alarak taraflardan bir kısmını korumaktaydılar. Ayrıca, mahkeme harcı ve diğer adlarla para toplamada, memleket âyânı ile anlaşarak kendileri için halka akçe yüklemekte, devlet tarafından istenen vergileri adalet düzeyinde toplamaktaydılar.

Kadıların ve naiplerin, kazada vali, mütesellim âyân voyvodalardan her kim varsa onlar ile anlaşıp rüşvetler almakta, birkaç kuruşluk mal için bir kimsenin diğer bir şahısla davası olsa bundan istifade etmek yoluna başvurmaktaydılar. Her kim fazla akçe verirse davayı onun lehine verirlerdi. Vezirler, mütesellimler, beylerbeyleri gelirleriyle bir türlü yetinmemekteydiler. Dava için gönderilen mübaşirler, bir,

¹ Topkapı Sarayı Saray Arşivi, Trabzon Şr. Sc. 1937, Vr. 47.

² Kayseri Şr. Sc. 164, s. 33, Kütahya Şr. Sc. 5, Vs. 216, Mühimme Def. 183, s. 183, Hük. 551 Mahsul def'i ile ilgili olarak 1212 Recebinin sonunda (1797 Aralık) "def'-i resm ve def'-i mahsul hâkimler almamak için emirdir", Ankara. 190, Vs. 294, 1219 Safer (1804 Mayıs) başlarında "def'-i resm alınmamak için emir" Kayseri. 180, s. 27. Bu mealde yazılan ve başına "bâ-hatt-ı hümayun Anadolu'nun sağ koluna adalet emri şerifdir" ibareli adalet-nâme: Kütahya Şr. Sc. 5, Vs. 216.

³ Kütahya Şr. Sc. 5, Vs. 216, Mühimme Defteri. 183, s. 183, Hüküm. 551.

iki, dört kişiden fazla olmaması gerektiği halde eskiden olduğu gibi fazla sayıda gönderilmekteydiler. Diğer fermanlarda da görüldüğü üzere, giden mübaşirler, gittikleri yerlerde ve yol sırasında bedava yem-yiyecek almaktaydılar. Davada taraf tutarak hakkaniyet esaslarına ve adaletin tersine harekette bulunmaktaydılar. zengin kişilerle anlaşan zalim kişiler, şehir âyanının da isteği var ise çeşitli zulümlerle halkı rahatsız edebilmekte, her maddenin ortaya çıkmasında kendileri için “tevzi’ defterine” birçok akçe yüklemekte, mal ve servet yığmayı âdet edinmekteydiler. Vilâyet âyânı olan zalimler de kadılar ve naipler ile anlaşıp vilâyet masrafına birçok zam yüklediklerinden bu tip hareketlerin önlenmesi ve bundan böyle bu tip hareketlere cesaret edenler olursa cezalandırılacakları bahis konusu edilmektedir¹. Görülüyor ki Anadolu’da başta adalet dağıtan, adli konularda çok titiz olması gereken kadılar, kuvvet bakımından sancak içinde zulmü önleyecek olan “ehl-i örf”, şehrin içerisinde çıkıp, zenginleşen ve hatırı sayılır hale gelen vilâyet âyânları halkı soyma konusunda müşterek hareket etmekte ve daha zengin olmak için çeşitli suistimalere başvurmaktan hiçbir şekilde kaçınmamaktaydılar.

Bahis konusu ettiğimiz, 1783 tarihli bu fermanın, bir diğer sureti başlardaki giriş ve sondaki bitiş kısımları farklı olmakla beraber, diğer tarafları aynı olmak üzere Anadolu’nun sol koluna da gönderilmişti. Tabii ki, yazılış tarihi aynı, fakat, uzaklık farkı yönünden Kayseri ve Trabzon bu adalet fermanının gelmesi ve sicile kaydedilmesi, her ne kadar Trabzon’a gelenin kayıt ve deftere yazılış tarihi yoksa da diğerlerinde olduğu gibi farklı olmalıdır². Aynı fermanın mühimme defterlerinde hüküm tarzında yazılmış sağ kola gönderilen suretini de tespit etmiş bulunuyoruz. Bu hükümün en altında belgenin nerele gönderildiğine de işaret olunmakta ve bununla ilgili olarak Rumeli ve Anadolu’ya hatt-ı hümayunlar yazıldığına işaret olunmaktadır³. Her üç yazının yazılış tarihi aynı, yani 1785 senesinin Kasım

¹ Ankara Etnografya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 164, s. 33, Müh 183, S. Hük. 551, Fotokopi: 7.

² Bunun örneklerini daha önce görmüştük. Kayseri’ye gelen fermanın sicile kayıt tarihi 11 Ocak 1786 olmasına karşılık, Trabzon’unki yazılmamıştır. Topkapı Sarayı Saray Arşivi, Trabzon Şr. Sc. 1938, s. 10 Fotokopi: 1-2-3.

³ Müh. 183, s. 183. altta “Anadolunun orta ve sol kollarına başka başka bervech-i muharrer”, “Rumeli’nin sağ ve sol ve orta kollarına başka başka bervech-i meşrûh” ibarelerinden başka, Anadolu’nun sağ koluna, Rumelinin başka yerlerine

ayının ortasıdır. Yalnız, yazılardaki girişlerde övgü ve hitap kısımları farklılık arz etmektedir.

1786 senesinin Nisan ayı başlarında Anadolu'nun orta koluna yazılan adalet fermanının kapsadığı konu âyân tayinleri, âyânlık temin etmek isteyenlerin buldukları yerlerde çıkardıkları karışıklıkları, âyân tayini usulünde olan değişiklik ve bunun yerine şehir kethüdâlığının yerleşmesidir¹.

Anadolu'daki âyânlarla halk münasebetleri ve âyân tayini konularında bize çok ilginç bilgiler veren bu ferman, özellikle âyân tayini konusunda olan karışıklıkları bertaraf etmek amacını güdüyor.

Anadolu'da, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve hatta daha önceki tarihlerde âyânlık yapmış ve sonradan âyân olanlar arasında mevki edinme yönünden anlaşmazlık vardır. Bu yüzdendir ki, bir şehirde ikişer, üçer âyân ortaya çıkmakta, herkes dilediği şekil üzere bazı köy halkını kendine çekmekte ve vergi defterine birçok zam ekleyip, birbirleriyle çekişmede olduklarından İstanbul'a şikâyetler ardı arkası kesilmeden yağmaktadır. Sultan Mustafa zamanında, Muhsin-zade Mehmed Paşa sadrazam iken verilen düzen üzere bir kazaya âyân olmak gerektiğinde vilâyet sakinleri kendi içlerinden kimi isterlerse onu seçecek, arz ve mahzarlarda bunu İstanbul'a yazacaktı. Bu istenilen şahıs İstanbul'da incelendikten sonra âyân tayini için gerekli izini kapsayan Sadrazam Mektubu verilecekti. Mektupsuz âyân olunmayacaktı. Eğer kaza halkı ikiye ayrılır, bir kısmı âyânlardan birini, diğerleri ikincisini isterlerse, iki taraftan hangisinin layık olduğu araştırılacak, yahut dışarıdan halka yararı dokunacak birisi âyân olacaktı. Fakat, vilâyet valisi yahut memleket hâkimi tarafından kaime ve mektup verilerek tayinler olmaya başlandığından, bütün bu usüller artık geçerliliğini kaybetmiştir. Rüşvet vererek, üstelik de bu rüşveti halkın sırtından çıkararak âyân olmalar artageldiği için, artık bütün ülkede âyân adının kaldırılması, halkın kendilerinin vergilerini toplayabilen, şehir işçilerini gören bir kimseyi aralarından "şehir kethü-

de yazıldığını gösteren ibareler vardır. Ayrıca "mucibince amel oluna deyu emr-i şerifi" kapsayan "hattı hümâyûn-u şevket-makrûn keşide kılınmıştır" ibaresi vardır. Giriş kısmı, kollar farklı olduğundan, Trabzon'a yollanan sol kola, Kayseri'ye yollanan orta kola, mühimmedeki de sağ kola ait olduğundan farklı farklıdır. Fotokopi : 7.

¹ Ankara Şr. Sc. 175, Vs. 140.

dası” şekliyle seçmeleri usulü konmuştu ¹. Görüldüğü üzere her konuda olduğu gibi, âyanlık düzeni de Anadolu’da büyük bir karışıklık arz etmektedir. Âyanlar dışında bir de âyanlık peşinde koşanlar vardı. Bunlar da hâkimleri kandırarak her salyane toplanmasında kendileri için deftere birçok para ekliyorlardı ².

Anadolu’dan malzeme temini sorunu da devleti uğraştırmaya devam etmekteydi. Özellikle, savaşta araba, deve, katır ve bunların benzeri şeyler istendiğinde, bu isteklerin temini esnasında yapılan suüstimallerin önü bir türlü alınmamıştı. Düşmanla yapılan savaşta başarı kazanılınca bu gibi konulara devlet elini uzatmakta, ne var ki bir süre sonra suüstimallerin devam ettiği gene görülmekteydi. Gerek 1789 Şubatı ortalarında yazılan ³, gerekse 1789 Haziranında yayınlanan ⁴ adalet fermanları bunu doğrulamaktadır. 1789 Şubat ortalarında yazılan adalet emri tamamiyle malzeme tayininde olan suüstimalleri ihtiva ediyor. İstenilen malzemenin her birisi için bir adam ve fiyat tayiniyle iltizam suretinde toplanmak cihetine gidildi. Tespit edilen fiyatın bir katını da halkın üzerine yükleyip, zorla fukaradan almakta ve eklenen akçeyi kadı, şehir kethüdası ve mübaşir aralarında paylaşmaktaydılar. Bundan başka kadılar, naipler defter harcı adıyla “tekâlif-i seferiye”den akçe aldıkları gibi, istenilenleri toptan para vererek toplayan şahıs bile kendi kazancına bakmakta, veremeyecek olanlardan dahi istenenleri istemekteydi. Fakat, toplanılanları “ordu-yu hümayuna” noksan göndermekte, böylece hem fakir halkın durumu perişan olmada, hem de istenilen seferiyenin eksik olmasından dolayı karışıklık çıkmaktaydı. Bu şekildeki hareketlerin olmaması, olur ise afv ve göz yumulması gibi işlemlerin bu hareketleri yapanlar için geçerli olamayacağı, herkese ibret olsun diye cezalandırılmaları yoluna gidileceği duyurulmuştur. Bu şekilde hareket edenler, yani fazla akçe alındığı ve kendileri için deftere zam olunduğu ve harç yazıldığı duyulursa, buna cesaret eden kadı ve naip ise görevi defterden kazınacak ve herkese örnek olsun diye cezalandırılacaktı ⁵.

¹ Ankara Şr. Sc. 175 Vs. 140.

² Ankara Şr. Sc. 176, Vs. 311 (1787 Temmuz).

³ Ankara Şr. Sc. 179, Vs. 189.

⁴ Ankara Şr. Sc. 179, Vs. 241.

⁵ Ankara Şr. Sc. 179, Vs. 189.

Bu iki adalet-nâmeden de anlaşıldığı üzere, başta mazleme temini işini üzerine alan kimse olmak üzere, kadı, mübaşir, şehir kethüdası gerek toplanma sırasında, gerekse daha sonra bu işten kazanç temin etmek için anlaşmakta ve yolsuz hareketlerle halkın soyulmasına göz yumdukları gibi, malzemenin eksik olarak istenilen yere gönderilmesine göz yummaktaydılar.

1789 senesinin haziran ayının ortalarında Anadolu'nun orta koluna yazılan III. Selim'in bir hatt-ı hümayûnu hem memurların, hem de memleketin düzeni hakkında hayli ilginç bilgileri kapsamaktadır¹. Vezirler, beylerbeyleri sık, sık görevden alınmamalı, değiştirilmemelidir. Kendilerine rütbe verilenler, yalnız kendilerine ait olan vergileri toplayacaklar, başka ad ile vergi toplamayacaklardı. Vezirlerin ve beylerbeylerinin haslarının ekserisi eskiden peşin olarak malikâne üzere bir takım zenginlere verildiğinden rütbelerinin gelirleri mutasarrıfların masraflarına yetmemektedir. Bu yüzden bu haslar gene mutasarrıflara verilecek ve böylece eski şekle dönecektir. Mutasarrıflar seferiye ve hazeriye ve haslarının geliri dışında tasarlama ve diğer şekillerle vergiler toplamayacaklardı. Âyânlar da bunun gibi zulümleri yapmayacaklar, bundan böyle düzen verildiği üzere, halkın anlaşarak seçtiği ve "hüccet-i şer'îye" ile şehir kethüdası olarak tayin edilen kimselere, memleket valisi karışmayacak, buyruldu vermeyecek, akçe almayacaktı. Şehir Kethüdası seçiminde kadı ve naip bir tarafı tutmayacaktı.

Mukataa voyvodaları da halka pek çok zarar vermekteydiler. Bütün mukataalar onbeş-yirmi sene önce ne kadara iltizam olmuş ise, onun dışına çıkılmayacak, bunun dışında akçe alınmayacaktı. Voyvodalar, mültezimler, öşür ve kanunî vergilerden başka zorla akçe almayacak ve bu düzenden önce fazla fiyatla biz bu senedi aldık deseler ve bu düzen dolayısıyla ziyan ettiklerini ileri sürseler bile ziyanlarını reâyâdan çıkarmayacaklar, öşür ve vergi makbuzlarını, verdikleri iltizam ücretinden düşürecekler, mukataa sahibinden bunu isteyip, alabileceklerdi. Zeamet ve timarlar için de bu durum aynı olacaktı.

Satın alınması istenen yerlerden mallar aynen satın alınacaktı. Halbuki bazı yerlerin gerek İstanbul'dan, gerek satın alıcılar taraflarından bir kısmının ücret olarak kesilmesi bir zamandanberi âdet

¹ Ankara Şr. Sc. 179, Vs. 241.

olmuştu. Bu da halkı zarara sokan bir husustu. Satın alınması istenen maddeler aynen toplanacak, ayrıca bir akçe ücret alınmayacaktı. Satın alma ücretlerinde bazı mukataalara bağlı ve kayıtlı olan yerlerinde bağlılıkları kaydı eklenecek ve diğer satın almalar gibi düzenlenecekti. Bundan sonra ücret alındığı duyulmayacak, duyulduğu takdirde bu şekilde hareket edenler cezalandırılacaktı.

Bazı kazalar hizmet mukabili olmak üzere vergi vermekten muaf tutulmuştu. Fakat, bir vakittenberi hizmet karşılığı olmaksızın bazı köylerde bir yolunu bulup vergiden kurtulmuşlardı. Bunların vergileri de diğer kazalara yükleniyordu. Tabii ki, bu diğer yerlerin halkına büyük bir yük teşkil etmekteydi. Hizmet mukabili ve eskiden olmayıp yeni tesis edilen yerlerin muafiyetleri kaldırılıyor, seferiyeden muaf ve muaf olmayan bütün yerler deftere işleniyordu.

Sefer için araba, deve, beygir, katır, zahire ve diğer malzemelerin teminini üzerine alan kimse az önceki fermana da görüldüğü üzere halkdan iki misli para toplamada, âyân ve kadılar da bunlara ortak olduklarından, toptan ödemede onlar da kendi çıkarları için düşük fiatla bunların işe yaramaz olanlarını topladıkları ve bu yüzden hem sefer ihtiyaçlarına zarar, hem de fakir halka zulüm olduğu hususları ve bunlar ile ilgili tedbirler bu hatt-ı hümayunda da tekrarlanmaktaydı.

Arpalık ve dirlikler, iltizam usulü naiplere parası toptan alınarak verilmeyecekti. Halkın bir ızdırabı da cizyeden dolayı idi. 1204 (1789-1790) cizyeleri verilmiş olduğundan, 1205 (1790-1791) senesi için düzen konulacaktı. Başka bir emirle durum Anadolu ve Rumeli'ye duyurulacaktı. Aynı adalet-nâme Sivas'a da yollanmıştır. Sivas'daki de, III. Sultan Selimin hatt-ı hümayununun sureti olup¹ Ankaradakinin çok ufak farkları vardır². Tabii ki, bu üç vesikanında şehirlere geliş tarihleri başka başkadır³.

¹ Sivas Şr. Sc. 3, s. 136 "Sultan Selim Efendimizden adalet için sadır olan hatt-ı hümayun suretidir" ibaresi vardır.

² Ankara Şr. Sc. 179, Vs. 241. "Adalet emridir" ibaresi ile başlamakta, sonda mucibince Sadrazam Kaymakamı mektubu dahi vardır" denmektedir. Ankara'dakindeki başlangıçtan sonra "vüzerâ, mirmirân ve hükkâm ve âyan ve mültezimîn ve voyvodegân ve cizyedâran ve sâir âyan ve zabıtan makuleleri...", Sivas. 3, s. 136 "vüzerâ ve mirmirân ve hükkâm ve sair zabıtan makuleleri..." denmektedir.

³ Ankara'nın ve Eğin'e gelenin sicile işleniş tarihi yoktur. Sivasınki 7 Eylül 1783 dür. Eğin Şr. Sc. 1, Vs. 173 ün başında "mucebince amel oluna", "suret-i hatt-ı hümayûn şevket-makrûndur" ibaresi mevcuttur.

Genel sonuç :

İncelediğimiz yüzyılın adalet yazıları, konuları itibarıyla, XVI. ve XVIII. yüzyılın adalet yazılarından farklıdır¹. İncelediğimiz devirde, adaletnâmeleri kapsayan konuların pekçoğu yeni ortaya çıkmış ve farklı hususları kapsamaktadırlar. Örnekleyin, menzil, mübaşir, âyan, mütegalibelik sorunları ve eskiden mevzuubahis edilmeyen ve bulunmayan pek çok suüstimler, levendlik ve levendlerin kaldırılması gibi yeni hususlardır.

İncelediğimiz yüzyılın adalet yazıları da, devlet görevlilerinin görevlerini yapmalarını esas almaktadır.

XVI. ve XVII. yüzyıldaki adalet yazıları, sancakbeylerine, kadılara ve aynı zamanda kethüdayerlerine, yeniçeri serdarlarına ve diğer iş erlerine yazılmaktadır². İncelediğimiz devirde ise, bu yazılar, yalnız, kadı ve naiplere yahut beylerbeyileri ve sancakbeylerine hitap ettikleri gibi, artık sayıları çok artmış ve yeni adlarla ortaya çıkmış diğer görevlileri de söz konusu etmektedir. Bunlar sancak voyvodaları, şehrin kethüdalaları, mütesellimler, âyânlardır. Bunların dışında, mukataa voyvodaları, mültezimler, has ve vakıf zabitlerine, mütevellilerine, câbiler, zeamet ve timar sahiplerine, il erlerine, vilâyet ileri gelenlerine de hitap olunmaktadır. Yalnız Anadolu'da şer'î hususların başkanı olan hükkâm (kadılar ve naip), elinde kuvvet bulunan, otoriteyi tesis etmekle görevli beylerbeyleri, sancakbeyleri ve zabitler adalet-nâmeyi uygulayacak kişiler olarak ön plâdadırlar.

Halka ilân edilmiş bir beyanname niteliğindeki adalet-nâmeler halkın önünde okunup, sicile kaydolunmaktaydılar. İncelediğimiz tarihlerde bu husus bütün adalet-nâmelerde söz konusu edilmemişse de, daha önce bahis konusu ettiğimiz üzere, bazı adalet fermanlarında açıkça belirtilmişti³.

Gizli yahut açık olarak devlet görevlilerinin durumları incelenecek, casuslar gönderilerek suüstimal yapanların ortaya çıkarıl-

¹ İncalcık, Halil: Adaletnâmeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Ankara, 1967, c. 2, s. 3-4, sayfa: 63-91.

² Aynı makale, s. 87.

³ "Siz ki kadılarınsız işbu emr-i şerif vacibü'l-ımtisâlim her kangınızın taht-ı kazasına varub dahil olur ise, bir sûretin muhâkemedede sicillâta sebt ve da'ima mazmûn-u münifi ile amel olunup..." Çankırı Şr. Sc. 6 S. 143.

masına çalışılacaktı. Bunun sebebi Padişahın Anadolu'dan habersiz olmasından ileri gelmekteydi. Esasen bu uygulanmamış ve bir tehditten öteye geçmemiştir.

İncelediğimiz tarihlerde, suistimallerle ilgili olarak, devlet görevlilerine hitap eden adaletnameler, daha sonra, adaletle ilgili olarak aşağı-yukarı şu ibareyi kullanmaktadırlar: "İmâr-ı memalik ve fukarâyı raiyetin ve vücuhun mezalim ve te'addiyattan himâyet ve sıyânetlerine istihsal, esbâb-ı asayiş ve rahatlarına menût ve mevkûf olduğunda şübhe olmayıp bu emr-i mühimme vüzerâ ve mirmîrân ve hükkâm ve sair zabitan taraflarından daima müstemirren i'tina ve nezâret ve hilâfına irâet ve ruhsat ve cevâzdan mübaadet vâcib ve müttehim iken" buna riayet edilmediği açıklanmaktadır. Daha sonra devlet görevlilerinin yaptıkları suistimallerden bahsolunmaktadır. Bu gibi suistimallerin yapılmaması tenbih olunduktan sonra, bu gibi hareketlere devam edecek olan şahıslara verilecek cezalar açıklanmaktadır. Kanunsuz akçe alanlar olduğu kadar verenler de cezalandırılacaktı. Bu şekilde bir korkutma ile kanunsuz akçe alınmasının önleneyeceği umulmaktaydı. Cezalar kısmında daha çok ceza verileceği tekrarlanmakta, ama bu cezaların neler olacağı açıklanmamaktadır. Kadıların, naiplerin defterden isimleri kazanacağı gibi, bununla da yetinilmeyip haklarından gelinecekti. Tesis edilen bu düzenin aksine akçe alan, vali, beylerbeyleri, âyanların haklarından gelineceği de açıklanıyorsa da, bunun nasıl olacağı izah olunmamaktadır.

Suistimallerle ilgili olarak yazılan bu adalet-nâmeler bütün devlet görevlilerine hitap etmekte, böylece, bu kişilerin suistimallerini önlemek ve halkın refahını, memleketin düzenini sağlamak amacını gütmekteydi. Bunların dışında münferit konuları ele alan adalet yazıları da levendler ve eşkıyalarla, ev göçleri davalarını konu edinmekteydi. Bazı adalet fermanları ise birkaç konuya birden değinmekteydi. Örneğin, menziller, mübaşirler, mütegalibelik gibi birkaç konuyu birden kapsamaktaydı. Bütün adalet fermanlarının müşterek konusu haksızlıkların önlenmesi, memleketin düzeninin sağlanması halkın rahat ettirilmesi idi.

Adalet-nâmelerin neşredilmesi XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Fakat, XVIII. yüzyıldaki kadar yaygın değildir. XVIII. yüzyılda olan hareketlerin çoğu XIX. yüzyılda da mevcuttu. Örneğin, memurların suistimalleri, eşkıyaların Anadolu'yu harabeye çevir-

meleri, toprakla ilgili düzensizlikler, ev göçleri, suistimaller, malzeme temininde haksız kazanç temini ve XVIII. yüzyılda görülen pekçok bozukluklar, XIX. yüzyılda da mevcuttu. Sekbanların sorunu için 1808 Kasımında bir adalet-nâme yazılmıştı. Bu adalet-nâme sekbanların kaldırıldığını ve korunmamalarını konu edinmekteydi¹.

XVIII. yüzyılda görülen bozukluklar, 1839 da yayınlanan Tanzimat ve 1856 da yayınlanan Islahat Fermanları devresine kadar sürmüş ve hatta ondan sonraki tarihlerde de devam etmiştir. XIX. yüzyıl adalet fermanları, bazı değişiklikler ve konu itibarıyla halkın refahını hedef alarak devam etmiştir ki, bunlar ayrı ayrı bir etüd olarak incelenmeye muhtaçtır.

¹ Anadolu'nun orta kolundaki vezirlere, kadılara, hanedan sahibi âyanlara, serdarlara, şehrin ileri gelenlerine, iş erleri ile söz sahiplerine hitap eden fermânda, Rumeli ve Anadolu'daki hanedanlar vasıtasıyla kaldırılmaları istenen sekbanlar için ferman yayınlandığı, herkesin kendi işiyle uğraşacağı, halkın korunacağı açıklanmaktaydı. Kayseri Şr. Sc. 182, s. 136.

